M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 559

Title: Vagbhattalankara
Tika

वाग्भट्टालंकारटीका Incomplete

559

Vagbhattalankara Tika		Title
		Author
		Editor
		Year, Vols.
		Publisher
559	Ends abruptly	Remarks

वे.५२

४८०।२

५५।२

५५९

वाग०टी०

१

११८०॥श्रीमानश्रीआदिनाथः श्रियमितिदिशतु। श्रेयसीन्यसंसीवोविन्यासेणःसौनपं
हृदयमतशिवःशंकरःशंकरगनः॥सेव्योन्यतैर्विन्यलापरिकलिततनुर्वर्समनीयोयतीनैर्दि
विन्यहर्समुनवसंतुहिनविखिरिणेभातियःकामजेता॥१॥प्रनावविभवावासंसनिना
दानदहणं।स्वगणमिन्निरसासोवगुरुपादरजःकणं॥२॥बालानामवबोधाय
सुस्पार्थस्मरणायच॥वाग्भटालंकृतेःकुर्वेव्याख्यांसंक्षेपयुक्तितः॥३॥तत्रवाग्भटक्षा
विघ्नेनपरिसमाप्त्यर्थंश्रीबालउदेवोविशिष्टेष्टदेवतानमस्कारमाह।श्रियंदिशतु
वोदेवःश्रीनाभेयजिनःसदा॥मोक्षमार्गंसतांब्रूतेयदागमपदावली॥१॥व्याख्या
॥श्रीनाभेयजिनःवोयुष्मभ्यंश्रियंदिशतु।किंविशिष्टः।श्रीनाभेयजिनःदेवः॥दी

राम०

१

व्यतिक्रीडतिपरमानंदपदइतिदेवः।यस्यभगवतःआगमपदावलीसिद्धांतपदपरं
परासतांसत्पुरुषाणांमोक्षमार्गंब्रूतेसिद्धेःपंथानंवदतिअस्यापिपदावलीमार्गंब्रू
ते॥१॥साधुशब्दार्थसंदर्भमित्यादि।एवंविधंकाव्यंकीर्तयेकवीतहेतुंपत्रासेविदधी
त।शब्दश्चअर्थश्चशब्दार्थौ।शब्दार्थयोःसंदर्भोरचनाशब्दार्थसंदर्भः॥साधुःप्रधानः
शब्दार्थसंदर्भोयस्मिन्तत्तथा।गुणैरौदार्यादिभिरलंकारैश्चित्रादिभिर्भूषितंस्फुटा
भिःप्रकटाभीरीतिभिर्गौडीयादिभिःरसैःशृंगारादिभिरुपेतंसहितं॥२॥प्रतिभाकार
णंतस्यस्यादि।आद्यकवीनांपुराणकाव्यकर्तृणांसंकथावार्त्ताविशेषावारनिवर्त्तनाइ
।तीतिकिं।तस्यकाव्यस्यप्रतिभाबुद्धिःकारणंभवति।व्युत्पत्तिरनेकशास्त्र

वा॰ग॰टी॰
२

द्वितीयं तस्य काव्यस्य विभूषणं स्यात् । अभ्यासो ऽभ्यसनं च त्रयोऽस्य त्रितयं तत्र शीघ्रोत्पादन
कारी स्यात् ॥ २ ॥ प्रसन्नपदनव्यार्थेत्यादि । पूर्वमुदितां प्रतिभां लक्षयति ॥ सत्कवेर्बुद्धिः
प्रतिभेति ॥ कथ्यते । किंलक्षणा । किं लक्षणा सर्वत्र प्रसन्नानि सुललितानि पदानि । नव्या न
वीनाश्चार्थाः । तेषां युक्तयः । तासामुद्बोधः परिज्ञानं तस्य विधायिनी कारिणी । पुनः
किं० स्फुरंती । लक्षणः किं लक्षणा सर्वत्र प्रसरणशीला ॥ ४ ॥ शब्दधर्मार्थकामादी
त्यादि । शास्त्राणां शब्दस्य प्रत्येकमभिसंबंधात् । शब्दशास्त्रं व्याकरणं धर्मशास्त्रं सिद्धां
तादि । अर्थशास्त्रं नीत्यादि । कामशास्त्रं वात्स्यायनादि । एते पुरुबाम्नायपूर्विकाप्र
तिपत्तिः परिज्ञानं व्युत्पत्तिरभिधीयते कथ्यते ॥ ५ ॥ अनारतं गुरूपांतेइत्यादि

रंग॰
२

॥ यो ऽनारतं निरंतरं गुरुसमीपे काव्यविषये रचनादरो भवति । तमभ्यासं विदुः
कथयंति विद्वांस इति शेषः । तस्याभ्यासस्य कश्चिदपि क्रम उपदिश्यते प्रोच्यते ॥ ६
॥ बिभ्रत्या बंधचारुत्वमित्यादि । पदावल्या पदपंक्त्या सकलान्यपि छंदांसि काव्या
य वशीकुर्वीत । किं भूतया । बंधचारुत्वं बिभ्रत्या । पुनः किं० अर्थेन शून्यया ॥ ७ ॥ एभ्यो
गुरुत्वसंयोगादित्यादि ॥ इति बंधचारुत्वेन बोधो भवति । इतीति किं संयोगात्पू
र्वो गुरुर्वक्रियेत् । विसर्गेणामलोएनं विरूं दधीत । विरुद्धसंधिवर्जनं च क्रियते इत्या
दि ॥ ८ ॥ अत्रोदाहरणं त्रितिने कृपाणे विधत्ते ० हे त्वधीरा । हे नरपते कृति — राजा
नो नीत्या नयेन वर्तेत एव गताः । क्रमविवयातिनेती कृपाणे विधत्ते सति । पुनः

वाग॰टी॰ ३

सतिसंग्रामे घोरे रौद्रे कृते सति वधीनेतिसंयोग इत्थं क्रियते वने एव इति विसंधि
र्थः ॥ गतादिसंध्यणि मलोपनेंकृतमत्र । इत्थं न क्रियते ॥ ९ ॥ अनुल्लसंतामित्यादि
॥ संकवासुवार्वास्वपि अर्थसंकल्पनात्स्व मर्थस्य योजनास्वरूपमस्य स्येतः । क्रमतिन
व्यार्थपुंको अनुल्लसंतां रक्तो । निनवत्तः । नवीनत्वात् ॥ १० ॥ आगम्यतामित्यादि
। हे सारवते मित्र त्वमागम्यतां त्वरं मालिंग्यात्र निषीद । त्वं पविजापन्निजन्माहृजाय
या मम कलत्रेण संदिष्टं वर्त्तते तन्निवेदय कथय ॥ ११ ॥ परार्थबंधादित्यादि । वाच्य
संगतो अर्थसंगतो । परार्थबंधाद्यो ऽभ्यासः स्यात्स न श्रेयान् यस्मात्कारणादेने
नाभ्यासेन तत्कवित्वस्करे न भवति तक्तं च ॥ परस्य काव्यं स्वमिति ब्रुवाणो विज्ञायमानोऽज्ञ

रंग॰ ३

रितकाव्यचोरः ॥ विलोक्यमानोऽपि कामयोग्यैः स्ते प्रस्तेति को नाम पदेन दस्यु ॥ १२ ॥ परका
व्यग्रहोऽपीति । परकाव्यग्रहोऽपि समस्तां यां कीकावर्गुणेन वेन । हि यस्मात्कारणाद्दसौ
क विस्तद्र्पन्तु यतन मर्पेन वंश्चपति ॥ १३ ॥ मनःप्रसत्तिरित्यादि । अर्थालोकहेतव इमे भ
ति । इतीति किं । मनःप्रसत्तिः प्रत्नं विविर्विलोकने प्रतिभाबुद्धिर्विलोकने प्रातःकालः प्र
नातसमयो ऽभियोगितो वंश्च घमवन्ता वक्तुत्वा स्वावलोकिवं विलोकने ॥ १४ ॥ समासमि
त्यादि ॥ पूर्वापर्यं ऽर्थप्रकाशानां समासमिव कुर्यात् । अतो द्वितीय पदांन्त तृतीय पदयोस
मासभ्यसंधिश्चन न भवति । तसुरूपवक्रुश्रीकिसमासौ मिथः परस्परं प्रसयावहोनकार्यौ । अ
तेन सुरूपो वक्रुश्रीतिर्वा समासः इति संदेहास्पदं पदं प्रयोक्तव्यं ॥ १५ ॥ एकास्ये दान्ति

यांस्येत्यादि ॥१५॥ कास्येवाः निषेधस्य वाच्यस्यार्थस्य समासं संक्षेपं व्यासं विस्तरं च वक्
तुं अभ्यस्येत्। तावः पुनर्नैः शेषालंक्रियासु सर्वालंकारेषु एकस्मै वाः निषेधस्य वर्णवस्तुन
:आधानं आरोपणं कर्तुं अभ्यस्येत् ॥१६॥ स्यादनङ्घ्रिपादान्ते इत्यादि। लघुरपि गुरुः स्यात् तत्के
सति। अन्ये त्विकोस्मिन्ति। द्विवृद्धिसति। क्व अनङ्घ्रिपादान्तेपि। प्रथमतृतीयपदान्तेपि।
अपिशब्दात् द्वितीयचतुर्थपादान्ते। तु सर्वच्छन्दस्सु लघुर्गुरुर्भवत्येव। तुर्ये विद्विक्षिः एददौ आ
प सोवाकुत्ये नचादयोऽव्ययस्य पान प्रयोक्तव्याः ॥१७॥ नुवना० नीत्यादि। नुकाना निज
गंतित्रीणि निबध्नीयात्। अ यवासमवस्तु देशावाशेषः। अहत्रयामपि कीर्त्तिं स्थितां धवलां नि
बध्नीयात्। व पुनः अकीर्त्तिं ततोऽस्माकं कृष्णां निबध्नीयात् ॥१८॥ वारणं उन्नमिता

राम०

दि ॥ इदस्य वारणात् स्त्रीजनुस्तनं कीर्त्तयेदं बुधीन चतुरः। समस्ता कीर्त्तयेत ककुभोदि
ताम्ब्वनस्य कीर्त्तयेदष्टौ वा ककुबिह्वराः ॥१९॥ येमक स्लेषेत्यादि। अत्र सु नामान् नितान
भेदः ॥२०॥ वांकमानैरित्यादि। ते महीपाल वा इह रिपुनिर्वनं त्रितं। किंभूतैस्त्वदरिभि
: कारागारविजनं वनं चांकमानैः गुप्त गरहांतः। क्षेपणं विसं विनर्याङ्ः। पुनः किं० स
एत्रीकैः सकलत्रैः किं विशिष्टं वनं वकुबिनं। बकुनि बिलानि सर्पकोलकादिकृ
तानि यत्र तथा। अवैत्र यमकं बवयो उलयो रैक्यं ॥२१॥ त्वपादयाइ ऐसा दि
॥ त वि। भादेराजेन्द्र केवलं रिपूणां बालाः स्त्रियः त्वया दयाङ्घ्रि ईरा सतानसं
प्रमितानव हाः इति न ते महीपाल त्वं इह रिपुनिर्वनं त्रितं। किंभूतैस्त्वदरिभिः का

रागारविंदं वनं चां कमाने ॥ गुमगतांतः स्वेषणं विचिंत मद्धिः ॥ पुनः किं न्रतैः सपत्नीकैः स
कलत्रैः ॥ किं विशिष्टं वनं वकुविलवद्धूनि विलानि सर्पकोलादिकृतानि यत्र तत्तथा ॥ अत्र
यमकेबवयोरुलयोरैक्यं ॥ २१ ॥ नृपाद्यार्द्रेणेत्यादि ॥ हे विभो हे राजेंद्र केवलं रिपूणां बा
लाः स्त्रियः ॥ नृपाद्यार्द्रेण सतानसंयमितां ॥ नबद्धा इति न किंतु तेकामिनी निर्दियो निर्नी
निर्वला ॥ केनानसंयमिता न बद्धाः ॥ किं न्रता बालाः स्त्रियः केशाग्रमुकुर्वारिरं महीपा
तेन विधूसरमंध्रांमासीयेषांवा ॥ स्तास्तिवातथा ॥ अत्र श्लेषेबवयोरैक्यं ॥ २२ ॥ देवयुष्मद्या
त्रोरात्रिमित्यादि ॥ अथ श्लेषे एवं डलयोरैक्यं दर्शयति ॥ हे देव एवं मां न क्लिरुक्तं वयति ॥ किं
कर्तुं युष्मद्यत्रेरात्रिं स्तोतुं ॥ किं न्रतमां जडात्मकं मषस्वितावं ॥ केवकं ॥ इंदुलेखेव सागरं ॥

पयाचंद्रलेखासमुद्रमुक्तं वयति ॥ कं कर्तुं पुनादूर्द्धं करोति ॥ ह्रद्धिमंके तं रोतीत्यर्थः ॥ सागरं किं
न्रतं जलात्मकं जलमयं ॥ २३ ॥ चंद्रेडित मित्यादि ॥ अहं वीरं पश्यामि ॥ कथं न्रतं वीः रंचंद्रेडितं ॥
चंद्रेणेडितं स्तुतं ॥ पुनः कस्वः स्वर्गेऽधीतं पवितं सारं वलं यस्यासौ स्वरधीतसारं ॥ इंद्रः ॥ रत्नेनख
चितं मासनं रत्नासनं चटुलितं कंपितं स्वरधीतं सारस्यं द्रस्य रत्नासनं येन ॥ सतथा ॥ अल्पादित
राणप्रल्पेतराणि बहूनि मंजानिर्मलानि नलपांसि यस्य स तथा कबानां केशानां लेपीयस्त्विन्स
था ॥ कचलो पोलोचो यस्य ॥ अल्पेतराऽमलं तथा स्या सौ कचलोपलोचस्य ॥ अल्पे० तं ॥ २४ ॥
प्रचंडबलनिकामेत्यादि ॥ अत्र चित्रेडलयोरभेदः ॥ हे देव तवात्रसंसारे नालं ललाटं आ
भुतं वर्तते ॥ अपस्य पाठांतरे ॥ नवभाः कांतिरद्भुता वर्तते हे प्रचंडबल ॥ प्रचंडं बलं यस्य स

स्या॥ तस्य संबोधनं क्रियते। हे कामकंदर्प्प रहित। हे प्रकाशितमहागम। प्रकाशितो महानाग
मो येन स। हे भावनत्वनिधे। हे अंतरंगतत्वनिधान। अत्र चित्रे बंधे योरैक्यं॥ २५॥ अधीतशास्त्राणी
त्यादि॥ कविः कवितां विदधाति। कविरित्सर्पसामर्थ्यात्कमाने। किं कृत्वा नियोगयोगादुद्यम
योगात्। शास्त्राण्यधीत्य पठित्वा। किं० कविः। अभ्यासेनं बृषोदरां प्राप्तः। अर्पपदप्रपं
चो यस्य। सत था। पुनः किं कृत्वा। तं तं प्रसिद्धं कवीनां समयं शास्त्रं विदित्वा ज्ञात्वा कम तिम
नः प्रसन्नो निर्मलितायां सत्यां॥ २६॥ संस्कृतप्राकृतमित्यादि॥ इति च तस्योऽपि भाषा तस्य का
व्यस्य कायतां यांतीति किं॥ १॥ स्वर्गिणां देवानां भाषा संस्कृतमुच्यते। प्राकृतमनेकधा भव
ति। एकं तद्भवं तस्मात्संस्कृता ज्ञातं तत्समं तद्भवं प्राकृतमित्यर्थः। आदिशब्दात्सौरसेनीमागधीप्रमो।

॥ २॥ अपभ्रंशो इत्यादि॥ यत्तत्तद्देशेषु शुद्धं भाषितं तद्भवति। अपभ्रंशः सम्मान॥ य
किं विद्धृते रूपते न॰ जौतिकं सम्यक् तं॥ ३॥ छंदो निबद्धं इत्यादि॥ इत्यमुना प्रकारेण
वाङ्मयं शास्त्रं द्विधा। एकं छंदोनिबद्धं। द्वितीयमछंदः। आद्यं छंदोनिबद्धं प
द्यमुच्यते। तदन्यदच्छंदो गद्यमुच्यते॥ च पुनः गद्यपद्ययोर्द्वयं तद्द्वयं गद्यपद्यमयं च
म्पूकप्यादि। अपवाऽनयोः संस्कृतप्राकृतयोर्द्वयं नाटकादि मिश्रमुच्यते॥ ४॥ अदुष्ट
मेवेत्यादि॥ तत्काव्यं अदुष्टमेव निर्दोषमेव कीर्त्यै भवति। किं विशिष्टायै कीर्त्यै स्वर्ग०
। स्वर्गस्य सोपानपंक्तिरिव स्वर्गसोपानपंक्तिस्तस्यै। अतः कारणात् ज्ञानेन दोषा ज्ञा
दो प्रयत्नं प्रवर्त्ततेत सम्यक्मनः॥ ५॥ अनर्पकमित्यादि। यत्पदमनर्थकं प्रजायेत तत्पदं न

वाग॰टी॰

७

प्रयुज्यते। एवं सर्वत्र योज्यं। क्वचिद्विद्वद्भिरेतेषामर्व्वनवकादीनामप्यदोषता इष्टा ईप्सिता
॥सुगमं॥७॥ प्रस्तुतेत्यादि॥ प्रस्तुते प्रस्तावे यत्पदं अनुपमनुपयोगि भवति। तदनर्थकं दू
षणमुच्यते। यथैतदुदाहरणे यन्मासे। अहं विनायकं वंदे लंबोदरमिति। नामांतरमनर्थ
कं हि भवति वाऽनर्थकं॥८॥ निष्ठुरमित्यादि॥ यत्पदमत्यंतं निष्ठुरं क्रूरं कर्णक्रूरं स्या
त्। बुधैर्विद्वद्भिस्तत्पदं श्रुतिकटुकं लडुस्तहं स्यूतंकम्पितं। यथाऽहमेवं वंदे मनो। इत्थं का
चिन्मनोहरस्त्री स्रष्टा विधात्रा। एकाग्रमनसा सर्वासावधानचेतसा सृता। तनुनिर्म्मपे
न निर्मितम्मनोहरं वात्। अत्र त्रस्तु ष्टूय मिति निष्ठुरं क्रूरं॥९॥ व्याहतार्थमित्यादि॥ इष्टा
र्थः प्रतिपादयितुमीप्सितस्तस्य बाधकं यत्पदर्थांतरं तत्प्रतिपादकं तदा भवति पदं व्या

रंग॰

७

हतार्थमुच्यते। यत्पदमिष्टार्थेन विरुद्धमर्थांतरं वाभिधत्ते तद्व्याहतार्थमिति भावः। यथा
ते नृपालनतलोपन्नैनोऽष्टपीतलोपकारो त्वमेव रतः। इति व्याहतार्थः। अत्र पचनतानां प्राणि
नां लोपो मारणं तस्य तत्कनोकरणे त्वमेव रतः रतनिष्ठार्थः॥१०॥ शब्दहीनमित्यादि॥ यत्पदं श
ब्दशास्त्रविरुद्धं तत्पदमलक्षणमुच्यते। यथा इंदुश्रेंडमात्राभासो विजयति किं॰ इं दुर्मनि
नी॰ सगर्वस्त्रीणामहंकारविध्वंसकः। अत्र परावेर्जेरिति व्याकरणसूत्रेणात्मनेपदे प्राप्ते
विजयतीति परस्मैपदप्रदानं व्याकरणविरुद्धं॥११॥ ससंकेतेत्यादि॥ तत्र संकेतेन प्रक्ल
प्तार्थं दूषणं भवति। तेषां प्रतिपाद्याद्यदर्थांतरं भिन्नोऽर्थः तस्य वाचकं यत्पदं स्यात्। य
थाऽयं शैलः पर्वतः पुण्यैर्वनैरक्षुजैरर्जुनैर्हरैर्विभाति॥ अत्र तेयोऽर्जुनहृस्त

वा०टी०
१

स्मादर्पयीनरंपांडवोऽर्जुनस्तस्य बान्धवं कंसं तं वानरध्वजेति पदं। न पुनरर्जुनवत्कृष्णः। अत्र तःस
संकेतप्रक्रमार्थमिदं॥१२॥ यस्य नास्तीति॥ ए यस्य शब्दस्य यस्मिन्नर्थे – सिद्धिर्नास्ति तद
प्रसिद्धं विद्वांसो विदुः। यथा हेऽगजेंद्र तदकीर्तिः श्वेतरेखा रिपोन्मुद्रा नर्तंति गच्छति। अत्र
हनं कुहिंसागत्योरिति नेनहंते: सिद्धावपि गमनार्थेऽप्रसिद्धवाद: प्रयोगः॥१३॥ त्राक्रमपीति
॥ अर्थमनस्वाडंबराक्तं समर्थमपि यत्केंस्वर्वशास्त्रेषु न संमतं न दःसंमतं। यथा सुधाहार:
रवे: स्वर्यसांद्रावः किरणास्तमांऽसो जमंधकारकर्दमं क्षालयंति। अत्र मनोजातमंनोजं क रम०
र्दममिसत्रार्थेन मिलति॥ परं विदुषामं नोजत्राद्र: कमले संमतो न कर्दमे॥१४॥ यद्य ८
त्रेत्यादि॥ यद्यत्र स्थानेऽनुचितमयोग्यं तत्तत्र ग्राम्यं स्मृतं॥ अत्र छादयिच्वेत्यनुचितं॥ ४

प्रजयित्वेति योग्यं। पुरोऽग्रे धान्यं क्षिपामीत्यपि॥ अयुक्तमु... कनीकरोमि इति युक्तं॥१५॥
पदात्मकवाक्यात्मकस्येति। तत्र वाक्ये ते दोषाः संति। कुतो वाक्यस्य पदात्मकत्वात्। पदसमूहो वा
क्यमुच्यते। ये तु दोषा अपदस्थाः पदे च वर्त्तमाना वाक्यदोषाश्च स्फुटास्तानधुना ब्रूमहे तत्स्यात्॥
॥१६॥ एवं विधं खंडितादिकं वाक्यं दुष्टं पदोषं स्यात्॥१७॥ वाक्यांतरेति। वाक्यमुक्तिरंतरालेऽव
वाक्यप्रवेशेन विछिन्नं स खंडितं स्यात्। यथा जिनः स्वामी वो युष्मान् पातु विद्वं कः। वाक्यं। ईशो मं जिनं
मदास्मोति। इदं वाक्यांतरं॥१८॥ परस्परं संबंधिनं॥ पदानां दूरत्वे सति यस्य संबंधः कथ्यते। यथा त
तामाद्यः श्रीऋषभो वो युष्मान् वः स्मसंपदं देयात। कथं रतस्त्वा नितांतात्॥१९॥ त्राष्टात्यादिति
॥ यत्र राष्टाद्यैर्विलाविधृताविवसंभितो वेलावेबनन ववतः। यथा चुजावधनेवसुतीसंमितेनल व

नः। तद्धा कं वा क्व विदो विद्वा मोऽसंमित मिताक्षु॥२०॥ मानसौकस इति। जिनो वो युष्मभ्यं तमसो
स्सिरर्यस्त्वस्य विपक्षोरङ्कुलस्यारिर्विहितस्य प्रियां लक्ष्मीं दिशतु। किं विशिष्टो जिनः। मानसौकमा
नसे मानससरोवरे ओको गृहं यस्या सौ मानसौका। मानसौकाश्चासौ पतत्त्रपक्षी च। मानसौकः
पतत्र। राजहंसः स एव यानं वाहनं यस्य स तथा स चासौ देवश्च ब्रह्मा तस्यासनं कमलं तद्वद्वि
विशिष्टे लोचने यस्य स तथा॥२१॥ अपक्रममिति॥ तदपक्रमं भवेद्यत्र प्रसिद्धक्रमलंघनं क्रियते
॥ यथा देवान्नृजस्विद्या गुरून्वंदित्वास्मा द्वाचयोः क्रममिति क्रमः॥२२॥ छंदःशास्त्रेति॥ यत्काव्यं
छंदःशास्त्राद्विरुद्धं भवति। हिनिश्चितं तत् छंदो भ्रष्टं कथ्यते। यथा सद्धि जिनपतिर्जयतु। किं वि०स्यप
रं ब्रह्म० परब्रह्मस्वरूपस्य महन्निधानं॥ अत्र श्लोके तृतीयपदे श्लोकस्य लक्षणं नास्ति॥२३॥ रि

ति भ्रष्टमिति॥ यत्र प्रारब्धायार्थस्य निर्वाहो भवेमद्भीति भ्रष्टं स्या घट्या॥ स श्रीमान् जिनो जय
ति। किं वि०स। इंद्रादिदेववंदितः॥ यथात्र प्रथमपादे समस्तपदे वाद्धेदं भीरीतिः॥ द्वितीयपा
दे तु यः समासवर्जा गौडीया रीतिः॥२४॥ पदांतमादि॥ विभक्त्यंतं पदं पदांतः॥ मदमध्ये वि
रतिर्यतिर्यत्र स्यात् पदांतविरतिः स्यात्। बुधैस्तद्यतिभ्रष्टं प्रोक्तं। यथा नमस्यै नेमये नमः। किंभूता
य तस्मै जगतां नाथाय। पुनः किं। अर्हते। अत्र स्वामिने इति पदं। पदमध्ये च यतिः कृतेति॥२५॥
क्रियेत्यादि॥ यत्काव्यं क्रियापदविहीनं स्यात्तदसक्रियं कथ्यते। यथाहं सरस्वती देवी पु
ष्पैः श्रीखंडैर्घुसृणैः सदैवात्र क्रिया विलोक्यते॥२६॥ देशकालेत्यादि॥ एवंविधानर्थं नवा
क्यो पुनर्निबध्नीयात्। किं भूतान्। देश० विरोधिनररति॥ दिविशेषणे रूपं कारणं विना॥२७॥ प्रवं

त्रा इत्यादि ॥ अत्रामिनो महात्मानो ऽसमत्रारयाते निरुपमबाणप्रहारैर्बले द्विपकुलं कलनसम
हं विधेयेति ॥ इत्यागमविरुद्धं । कुसतिचैत्रस्य प्रवेशोमति । किंवि० प्रवेशोसुरादिकस्मिता: कुद
जा हृद्विशेषास्तेषां राशि: परंपरानयास्मिन्नाह स्मितां दिशो यस्मिन् सतथा । तस्मिन्निति का
लविरुद्धं । पुन: कुसतिम ग्नं देस्मर्षे प्रवृद्धे सति । किं च० हिमानां कणस्तैः समानं कुभ्रता पोम ।
हस्त्वते जोयस्यस तथा तस्मिन् । द्रव्य विरुद्धमिदं । किंविशिष्टं द्विप० मरुस्थली सरस्सिजलकी
डासमागतं देशविरुद्धमिदं । पुन: कि० मदेनाधं । अवृष्टाविरुद्धमिदं ॥ २८ ॥ असत्कोणि
पते: पराद्धपरयालन्त्लीकृता: संख्यया । प्रज्ञाचक्षुरवेक्षमाणस्तिमिरग्रस्ता । किंला ।
कीर्त्तय: । गीयंते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वंध्योदरान्मूकानां प्रकरेण कूर्मरमणीदु ।

ग्धोदधेरोधसि ॥ विशिष्टकारणसद्भावे विरुद्धानर्थान्निबध्नीयादिति दर्शयति । यथानेवध
म ध्यो असत्कोणिरित्यादि ॥ किंलेत्यहं संभावयामि अत्र असत्क्षोणिपतेर्नृपस्य । कीर्त्ति
यो: पर्वणि स्मिन् मूकानां प्रकारेण । यां कलानां समूहेन गीयंते । कीदृशा: कीर्त्तय: पराद्धं
सर्वोत्कृष्टा संख्या ततोपिपरया प्रकृष्टया लन्धीकृतास्तया प्रज्ञाचक्षुर्निर्याति निरवे
क्षमाणं विलोकमानं यत्तिमिरं तत्प्रख्यास्तत्सदृशा: । अतिमलिना इत्यर्थ: । किं नूतेम्
कानां प्रकारेण वंध्योदराज्जातेन कगीयंते । इत्याह कमरमाप्यो: कछप्या: कछप्यायदुग्धं
पत्तस्योदधे: समुद्रस्य रोधसितटे ॥ अत्र मूकानां प्रकरस्य गायनमयुक्तं पेराद्धादुत्कृष्ट
संख्येव नास्ति । कयाजननी कि यंते कीर्त्तय: । तेन किं कुर्वता अष्टमं स्वरं कलयतेति सेतो

वस्वरामाष्टमइतिकिंकस्यनेकर्मरमणापमयएवनास्तिक्वनडुदधिः । क्वचनत्वं । अनेनेत्युक्तं
अस्यराज्ञः कीर्त्तयोनसंतीवकेनचिदुद्गीर्यंतइति ॥२९॥ इतिदोषविवेचिति ॥ सदासर्वदापि
दृप्तिर्विबुधैः काव्यममृतमिवास्वाद्यते । किंभूतंकाव्यंइतिपूर्वोक्तादोषरण्व । विषानिलेषांनिषेकै
:सिंचैर्निर्मिश्रीनावैरकलंकितम् । दूषितंमुक्तंनिर्मलंकवीनांहृदयमेवसागरस्तस्मादुच्छितम
ऽमृतमपिविषाऽकलंकितं । विबुधैर्देवैरास्वाद्यतेऽच्छलंचभवतिसागरांज्योत्पन्नं ॥३०॥ इतिखर
तरगच्छेश्रीजिनराजसूरिशिष्यश्रीजिनवर्द्धनसूरिविरचितायांवाग्भटालंकारटीकायांद्वितीयः
परिच्छेदः ॥२॥ ॥ अदोषावपीति ॥ तान्गुणानिदानींब्रूमः । वयंजल्पामः । किमर्थमि
व्यक्तेयेयकटीनावाप्ययैर्गुणैर्विनाऽदोषावपिशब्दार्थौनप्रशस्येते ॥१॥ औदार्यमि

ति ॥ औदार्यादीनांगुणानांक्रमेणदशनामानिज्ञातव्यानि ॥२॥ अथपंचैतेषांलक्षणोदाहरणेक्रमे
णाह ॥ पदानामर्थेति ॥ तदौदार्यंगुणस्मृतं । यः दैवंविधानांपदानामाधसंजनणंक्रियते । किं
भूतानांपदानामर्थोक्तवस्तुनःप्रधानवस्त्वापकैःपदांतरैर्मीलितानांमिश्रीकृतानां ॥३॥ अ
थौदार्यस्योदाहरणंदर्शयति ॥ गंधेभेति ॥ अत्ररैवतकेगिरिनारपर्वतेश्रीनेमिनाथश्चि
रंतपांसिचकार । किं० रैवतकेक्रीडायोग्यपर्वते । किंभूतः राज्यमपास्यत्यक्त्वा । किंभूतेरै० गं
धेभेनेगंधहस्तिनिर्द्विरदाजितंधामृगत्वंयस्मिंस्तत्रथा । पुनःकिं० लक्ष्मीलीलायाबुजमिवछ
त्रंयस्मिंस्तत्रथा । अत्रगंधशब्देननानांचारुत्वंप्रतिपादितं । लीलाशब्देनांबुजस्यचारुत्वंप्र
तिपादितं । क्रीडाशब्देनगिरेश्चारुत्वंप्रतिपादितं ॥ धवंधस्यवैषम्यंस्यात्साबुधैःसमता ।

वाग०टी०
१२

चमते ऽयत्नसैदबंधस्यो ह्लादत्वमनुभवंनवतिमाकां निर्नामगुणः ॥५॥ समतयोदाहरणमाह ॥
कुचकलत्रेति ॥ केन चिन्मित्रेण कस्याश्चिदऽदृष्टरवीयाश्चावलोकनायसरवा प्रहितः ॥ स
च तां दृष्ट्वा समागतेन च पृष्टः सा कीदृशीति सन्नाह ॥ हे मित्र कथयतां स्त्रियं तव चेतः किंचित्क
थं व्यंजयामि ॥ कथं प्रकटीकरोमि ॥ किंभूतां तिस्यमानमहिमानां नान्येन वस्तुनोपमेयां तां ॥ तां
कां ॥ यस्याश्चांगं यदंगं प्रस्तावाद् हृदयं तस्यासंगिनी हारलतास्तनघटाभ्यां निस्तरंतीवा
व एषक्षारमनुवदति अनुकरोति ॥६॥ अथ कांतेरुदाहरणमाह ॥ आसेऽकृती सर्वजन्म
निखंडे हरेरीश्वरस्य श्रीफलदलैर्बिल्ववृक्षस्य पात्रैरखंडैः संहरसौख्यरंपादार्चनमकृ
ता ऽकार्षीत्किंभूतः ॥ बाल्येऽएव वयसि हान्तिः सत्सफलैः कृसाहारैः ॥ पुनः किंभूतः कवि

रांम०
१२

दपि सांसारिकैः सौख्यैरऽनासक्तोऽव्यामूढः ॥ किंकुर्वन्निरंतरं तपस्तपः कुर्वन् ॥ रचनायामु
ज्ज्वला कांतिरियं ॥७॥ यदऽनेयेत्यादि ॥ यदर्थवस्तुनोऽनेयत्वं सुगमत्वं गम्यत्वं यत्राऽनुक्तोप्यर्थो
ऽलाक्रम्यते तदर्थस्यानेयत्वं ॥ न नेयत्वमनेयत्वं ॥ एतावताऽर्थस्य यत्राऽक्षरैरेव प्रतिपादनं सार्थव्य
क्तिर्ज्ञेया ॥ अथोदाहरणं ॥ हे राजेंद्र त्वत्सेनारेणुनास्तं सूर्ये सुलुते सति दिवापि निरभ्रतरजनि
रऽजनि ॥८॥ क्रमेत्यादि ॥ यत्र क्रमगतित्री ग्रंथे अर्थार्पकत्वं सुबोधत्वं सा प्रसत्तिरुच्यते ॥ अथोदा
हरणं ॥ जिनः कल्पद्रुमइवालाति ॥ येन भंते ॥ किंभूतो वांछितार्थफलप्रदः ॥ कथं तत्क्रमगतित्री
कल्पद्रुमोपि वांछितार्थफलप्रदो भवति ॥९॥ समगाधीति ॥ यदन्यस्य वस्तुनो धर्मोऽन्यत्र निवेश्य
ते स समाधिः ॥ यथोदाहरणं ॥ अरस्त्रीणी ल्गी नामक निर्गमस्य यशः पल्लवित ॥ पल्लवनं हिलताधर्म

वाग०टी० ः॥ स्वयमासि निवेद्यते॥१०॥ श्लेष इति॥ यत्र पदानि परस्परं स्यूतानीव प्रोतानीव स्फः। एका
१२ वतासमस्तानीव स्फः श्लेषो ऽयं॥ समासभूयस्त्वसमासबहुत्वं तज्जो गुणो ज्ञेयं। नदोजोग
द्येषु अतिसुंदरम्। तेनैव गद्यं भवति॥११॥ अथ श्लेषोदाहरणमाह॥ मुद्रायस्येति॥ तेपि
कल। निरवरिलः कलाचलाश्च मकारेण माधुर्येण देकमुद्रां संदधिरे। किं कृत्वा यस्य राज्ञो नु
जबलं भक्त्वा। किं भूतं स्फुट चरीभिः सत्ववनचरै मुदा हर्षेण क्रीतं। पुनः किं० लीलोत्पादि
तदर्पदीनारं। किंभूताः निरवरिलः पुलकितारोमांचिताः। कुतो दरईषद्गुफ छंदो निस्मरंतो रांम०
सेदर्शकरस्तेषां निरुरः सम्यत्वस्तस्य छलक पदात्॥१२॥ अथ पद्यगद्येन स्वोगुणं दर्शयति १३
॥समराजिरेति॥ संग्रामांगणस्फारं दैरिनिरेडाणं हस्तिसमूहकं भस्तुलावालं बिस

रसंसिहं रं पूरं परिचयेनैव रक्तीभूतं हस्तो देव जयतीति॥१३॥ सरसार्थेत्यादि॥ यदर्थ
स्य पदानां च सरसत्वं मधुरत्वं भवति तन्माधुर्यमुक्तं बुधैः॥ यदनिष्ठुराक्षरत्वं सुकोमलाक्ष
रत्वं भवती दंसो कुमार्यं कथितं॥१४॥ अथ माधुर्योदाहरणं दर्शयति॥ फणमणीति॥
कुंडलिन्याः पद्मावत्या देव्याः करसरोजे कुंडलीसर्पः किमिति किमर्थं। किंभूतः सर्पः फण
रत्नकीर्तिश्च एषा स्फूर्तः श्रोतो जन्हण याव्या मर्मध्वच स्वधानो निचोलः कंचुको येन स एतस्मा॥
यदि गरसि हृदये विभ्रा दहगरस्फार तां निर्मलहारवृद्धिस्ती लता मुञ्चिहीनः प्राप्नुवन्
भवति। तदा कुचकलशा निधानस्य रक्षाधिकारी स्यात्तदा हृदये युज्यते। करैकमले
यं किमितीतिसंदेहः। अत्र पदानामर्थस्य च माधुर्यं॥१५॥ अथ सौकुमार्योदाहरण

माह ॥ ज्वालापेति । हे देव एष त्वदीयः करवालः खड्गः प्रतापदीपस्य । अञ्जनसमूह एवं वेद्य
यस्य यमं । अञ्जनसमूहस्य नोत्तरा । अनेन खड्गेन द्विषतां वैरिणां मुखानि त्रपामाप्यमानानि कथं
विहितानि ॥ २६ ॥ अथ सर्वेषां गुणानां सुभगत्वमाह ॥ गुणैरिति । देवी सरस्वती समि
क् विनाऽलंकारतया । अलंकाररहितत्वेकं वचो लोके कारोति कं वचनोत्तरतीत्यर्थः ॥ किं पदं कं दे
दधातीत्यर्थः ॥ किंभूतं । अमीभिः पूर्वोक्तैर्गुणैः परितः सामस्त्येन । अनुविद्धं सहितं
। किमिव मुक्ताफलानां दामेव । तदपि गुणैरीदृशं केरलविदग्धो तस्यात् ॥ अलंकाराश्च
कंठे क्रियते ॥ २७ ॥ इति वाग्भटालंकारटीकायां तृतीयः परिच्छेदः ॥ ३ ॥ ॥ दोषैर्मु
क्तमिति ॥ अहमलंक्रियोच्चयं ब्रुवे । येनालंकारसमूहेनोज्झितं वचो वचनं नो भा

ति न शोभते । किंभूतं वचनं दोषैरनर्थकादिभिर्मुक्तमपि । गुणैरोदार्यादिभिर्युक्तमपि कि
मिव स्त्रीरूपमिव यथा स्त्रीरूपं दोषैर्वर्णादिभिर्निर्मुक्तं ॥ गुणैः सद्वर्णादिभिर्युक्तं । गुणैः संयु
क्तमपि येनालंकारसमूहेन विना नो भाति ॥ १ ॥ चित्रं वक्रोक्तिमिति । आदि ॥ पंचभिः श्लोकै
रलंकाराणां नामानि । यथाक्रमं ज्ञातव्यानि ॥ एते चित्रादयस्तथा पि द्धमलंक्रियाः । शब्दा
लंकाराः स्फुः ॥ इतो जात्यादयोऽर्थालंकाराः ॥ ह्य यत्रांग संधीत्यादि ॥ यत्रालंकारे स्वरै
स्वा वस्तुकल्पना क्रियते । किंभूतैरक्षरैरंगैरवयवैः सधिभिः संधाने स्वतन्त्रैर्व
स्तुरूपेस्तच्चित्रं नामालंकारः स्यात् । कस्मात् प्रसन्नोसुललितत्वेसति । च पुनस्तदपि चि
त्रं स्याद्यच्चित्रकृदा स्वैकदेकसरादि ॥ २ ॥ अत्र चित्रस्योदाहरणमाह । जनस्येत्यादि ॥

वाग०टी
१५

सजिनोनोऽस्माकंपुनःस्वर्गरिरएनःपापंछिनत्तु।किंभूतोजिनः।इनःस्वामी।।पुनःकिं।जन
नस्यनयनस्थानेध्यानःश्रेष्ठोयस्य।सतथा।।एतावतापरमेश्वरस्यवचनेनैवजनोमार्गमार्गंप
श्यति।पुनःकिं०पीनंस्थूलंज्ञानंध्यानमेवदाधनंयस्य।सतथा।।एतावताज्ञानंपरीतलोका
लोकप्रकाशकत्वात।ध्यानंचपीनंनिश्चलत्वात्।।८।।एतदाकारश्चित्रं।।अथपाश्चात्यंद्वि
न्नाणि।।गलन्नरेत्यादि।।हेन्नाममयंहेजिनत्वंजयसर्वोत्कर्षेणवर्तस्व।।गलगच्छान्नरामनुष्या
स्तेषांगलःसमूहस्तस्यनरोवांछितंतस्यकरतारेउकृष्टकन्नरौचरणौयस्य।सतथा।।न
स्यसंबोधनंहेगल०।परपदंमोक्षपदंतस्यद्वारनगाजन्तालोकास्तेषां।।यथोसर्गस्यकथ
कहेकंदर्परहित।हेगताऽहंकारागजस्यहस्तिनःकरःशुंडादंडस्तद्वदीर्घमल्लनृपाणामवर्णान

रांम०
१५

यमेवघनंनिबिडंवनंतत्रदहनवैश्वानरावतार।।९।।मूलस्थितिमिति।।सएवंविधोविटःक
स्यकुलीनस्यसेव्योभवति।।अपितुन।कस्यापि।किंभूतस्यकुलीनस्यापि।मोंगैःसदारेतुष्टत
।किंभूतोविटःमूलस्थितिंमूलाचारमधःकुर्वन।पुनःकिं०गताःदूरेनिरस्ताःमर्षैःपात्रेजुष्टः
तहितःअपइकारमात्रास्फुटकासवटःहृष्टःपथिकस्यसैमोपायस्यसेव्योभवति।किंभू
तःमूलस्यस्थितंअवस्थानंपातालेअधःकुर्वन्।पुनःकिंभू०उगतंआइत्यक्षरंयेभ्यस्तानिते
ःपात्रैरेतावतापत्रेर्जुष्टःसहितः।पथिकस्यकिंभूतस्यकुलीनस्यकोष्टपिआलीनस्य।पुनः
किंभूतस्यतिष्ठतःप्रपाणांदत्वावस्थितस्य।।१०धर्माधर्मेति।।गुरूणांवचनेनिष्टास्तस्मा
त्पुरुषान्नरकेनरकगतेनोदुःखितांगछंति।।किंभूताः।धर्ममेधर्ममिवविदंतिजानंतीति

नेमे०टी०
१६
धर्माधर्मविद॒ः ॥ साधूनांसत्पुरुषाणां पक्षस्तस्यपातनेसमुद्यताः सोद्यमाः ॥ विदुच्छतके:
॥ गुरूणांवचनेनिष्ठास्तस्मरा पुरुषाः ॥ तेनरकेदुःखितायांति ॥ अपिछनकेपिकिंभूताः ॥ धर्म
मऽधर्मंचविदंतीतिधर्माधर्मविदः साधूनांपक्षपातेसाहाय्येसमुद्यताःसावधानाः ॥ ११ ॥ क
केति ॥ राजीमतीपरित्यागेश्रीनेमिनिर्वाणेमहाकाव्येसमुद्रवर्णनेऽयंश्लोकः ॥ एवंविधःसमुद्रो
वर्त्तेनेकिंभूतः कःसुखकारीकाकुध्वनिविशेषोयेषांतेककाकवः ॥ एवंविधाःकंकाजलपक्षिणःके
कामपूरध्वनिरकेचिह्नेयेषांतेकेकांकाः ॥ एवंविधाःकेकिनोमयूराःकोकाश्चक्रवाकांस्तेषांमऽ
द्वितीयंकुःस्थानंयःसमुद्रःमककाकुककककेकायमूकुंकककेकांककेकिकोकेककुः ॥ केनवापु
नांउपलक्षितंकंपानीयंकेनोदकेनोपलक्षितःकोवासुवर्णचक्रकक ॥ कमेवकआत्मापस्यकर

रा०म०
१६

कः अकः अकुक्षितेकेपानीयेउकोगृहंयेषांतेऽकुकोकसः ॥ तेचतेकाककावामसाजलवा
पस्तादस्यर्थः तेषांअकामातरोयस्मिनसअकुकोकः काककांक ॥ कूच्चांवेवानांकाकवोद
कोकमत्ता ॥ कुकनिजस्मतीतिकुकाकुक्क क्रू ॥ एवंविधःकोब्रह्मामथंकेउत्संगेयस्येस
तथा ॥ एतावताऽयदिवविष्णुस्तस्यकुक्षिभिःस्थानंविष्णोःसमुद्रस्यापिचात् ॥ १२ ॥ कर्वनि
ति ॥ हेदेवयोष्मसेमस्यकरेणुत्सीप्रसरतिकिंकुर्वनदिवाकारेनसलकराश्लेषंकुर्वंसुका
लिंपंकुर्वनचरणानामाडंबरंदधन्स्थूलवातू ॥ अपचककार च्छतकोअसोरेणुःप्रसर
ति ॥ दिवाकरस्यसूर्यस्याश्लेषकुर्वन्चपुनारणस्याडंबरंदधत् ॥ १३ ॥ प्रसुनादिति ॥ पुत्रे
तरदानाप्रसुतगत्रस्तावापन्नादघीदिऽवाबंमधंलावाभंगेनत्रुष्टसंदउनेनश्लोव

पदेन ॥ कुठलम्यार्घ्यवाविनान्नाऐनैव आह द्रूते ॥ सावको क्लिरेवु ॥ एवन्नाद्येनसश्लेषालंकारेने
स्फुरकं ॥ १४ ॥ अथ घुभंगीनुदाहरणमाह ॥ नाप्येति ॥ काचिन्नत्स्वंतंके किंनर ह्यु आह ॥ तेनाप्य
मूरीनुत्स्यतिस स्त्रियो भंगश्लेषेणगत ॥ हे स्त्रियो किंनरस्तु किंपुरुषः स्तुकं गवदनोप्यु ॥ एतावता
मपुनराद्येनकिंनरस्य स्वठरोगहदयंत स्य नूसमेवकुनः ॥ स्त्रियाह ॥ नेन्वहं कलापिनंक पयामि
कलोमयूरपिच्छं भारे पस्यसक लापीतं ॥ स्त्रियः आह ॥ हे स्त्रिये ॥ अस्ताने कंसुखंजपसीति ज
स्पुतीति कलापीसको स्ति ॥ १५ ॥ अथ सश्लेषो दाहरणमाह ॥ भर्तुः पार्वतीति ॥ दोलाखेलन
मणि ॥ अंदोलनक्रीडा वसरे विजयागौर्या विजयानाम सखी पार्वत्या इति गिरि वाल्पेवावाय
मानयांजुरहं त्विती तिकिं ॥ विजयाह ते पार्वतिभर्तुर्नामकी र्त्यकपयः ॥ चिन्न्की र्त्यपिय ॥

सि ॥ तदा अनेन क्रीडाकमलेन वालाउम्पियामि गौर्याशिवरुमरः ॥ विजयासत्यमाह ॥ भरि
अकटमिदं शिवः भ्रगालउच्चतो मलवस्तु लोभवा ॥ गौर्याह सरे पं ॥ एवं चेड कं नकिं रेत
तु ॥ स्थाणुतरा एवं स्वरवाची ॥ विजयासेहास आह ॥ सा स्थाणुश्चान्दनकीलकउद्यते ॥ स
किंनव भर्त्ता गौर्याह ॥ नहिं किंच पशुस्वामी पशुपति ॥ विजयाह ॥ पुरविजितकें गवांभ
नाम्नो पाल: सकिंनव भर्त्ता ॥ इतिगिरः ॥ अत्रहरवर्णकन्नरएस्मै वार्थांतरविचारणात सेष
वक्रोक्तिः ॥ १६ ॥ अथ पानुप्रास लक्षणभेदावाह ॥ तुल्यश्रुतीति ॥ तुल्याक्षरः ति: अत्र
समाक्षरं चेपेदां ताना रूपा लिंडुलम्नि पामाहुरिति ॥ पुनरुक्ताभरणं ॥ सो ऽनुप्रासस्त्व
ते ॥ किं विशिष्टो ऽनुप्रासः ॥ स्फुरन्तो दीप्यं तो गुणः अदर्मादयो यस्मात्स्फुरगुणः ॥

वा०गं०टी०
१९

गुणर्यदि अनुप्रासेन दीप्यते। स चानुप्रासो द्विधा छेकानुप्रासो लाटानुप्रासश्च ॥ तत्र
छेकानुप्रासो ऽतत्पदः स्यात् नाम्नेव पर्वोक्तानि पदानि यत्र स तत्पदः ॥ न तत्पदो ऽतत्पदो
भिन्नपदैर्व्यंजनसाम्यं ॥ लाटानुप्रासस्तु तत्पदः स्यात् ॥ १७ ॥ अथ छेकानुप्रासोदाह
रणं ॥ अलंकलंकेति ॥ कश्चित्कविरिति चंद्रं प्राह ॥ हे चंद्र करप्रसरत्किरण
विस्तारललीलया ऽलंकलंकं ॥ कालेकरणवृमुग्गारे यस्य सूतस्य संबोधनं ॥ अपि
विचजीन्वा निर्मलीमसो अतः स्पर्द्धनात् हेसि ॥ स घंयोगपोन भवसि ॥ अन्यदपि
खरनिर्माल्यं न स्वत्नं यते ॥ अन्यस्य कस्यचित्को दूषणं हि दूंदु नवचान्यं न किंचिदपि
स ताएव भूषणं ॥ १८ ॥ अथ लाटानुप्रासोदाहरणं पदेनाह ॥ रणेरणवी

रा०म०
१९

रेति ॥ कश्चित्कविः स्तुतिमाह ॥ हे भूपाल हे पृथ्वीपते त्वं भूः हे पृथिवीभर्त्तः समरे समिव
त्पाहता ॥ किं कृत्वा। रणे संग्रामे रणविदः संग्रामकोविदान् दानवान् देवान् कं
दीन्हत्वा विनाश्य किं दानव द्विषा दानववैरिणा हरि ॥ १९ ॥ अथ पादेन लाटानुप्रासोदा
हरणमाह ॥ न्वं वि पांचेदिति ॥ सुगमं ॥ २० ॥ एकेषु हर्षोक्तिषु मर्वयात्तस्मान्नाम्नि वर्ण
नामाह निरुक्तानि पश्यति किं चिदेदे पि वर्णानां तुल्यश्रुतिर्वाद ऽनुप्रासः स्यादिति द्व
यति। एकत्र पात्रे इति ॥ कश्चित्कविः प्राकम्या यवनेजामीधुर संपश्चात्स्यापो मूध
रं संपश्चात्सिधु तिस्मा पुरस्तात्सूर्यमेवमुमाह। उन्मादप्राप्त वान। तन्नते तु गर्भितं
रिपण माह। किं विशिष्टः ॥ एकत्र पात्रे एकस्मिन् भाजने स्व कस्य वदने अतिवि

विर्तेनेत्र सान्तर्गतमायंतर्यकोदिरिंद्र्या गाणः पत्रपन ॥ एतावताक्रमत्रवक्रादन्तिद्रे
वमुण्यमभूमकः दंगतः ॥ मदूपद्मामुखो ॥ २१ ॥ अयमयमकलन्दाएभेदावारं स्वात्वा देति
॥ पद्देश्वलान्मामाद्वृत्तिः पुनरः भएनंयमकंस्यात् । द्वन्तस्य चतुर्थोऽगः पादः कथ्यते ॥ द्वि
भाक्षालंपदं ॥ वर्णाअरौ द्वरालि ॥ एतेषां चाएलमपा द्वन्ति द्विधाभवन्ति ॥ एकासंयुता
मिलितासंलग्ना ॥ अयरएअसंयुताः संकिलिता ॥ एतावताभ द्विभेदायमकस्यतत्सद्विध
मपियमकं त्रिप्रकारांएकमादिगोचरं ॥ पादस्यप्रयमाद्दूर विषयंद्विलीयमगोच
रंपादस्यांतरमवर्तिविसर्विषयो चतीयमंतगोचरं पादस्यप्रांत वृत्तविषयं ॥ एता
वतायमकस्यस्फुष्टा अदस्राभेदाः स्फः वर्णादीनां संयुतासमुत्तेनाऽन्ये पि

यकुवीभेदाः ॥ किंविशिष्टानां पादपदवर्णनां । भिन्नं द्दयमार्थयेषां तेतथा ॥ तेषां
। एतावतायमकस्य ममकान्तं निरस्तं । तत्रार्थस्यैकात् ॥ अत्रउदाहरणं श्लिकं ॥ २२ ॥
अपयमकोदाहरणनिदर्शयति ॥ दयांचक्रेइत्यादि ॥ भवानत्वंदयांचक्रे ॥ दयांकृ
तवान् ॥ तस्मात्कारणात्त्वंतां तनुरूपां एणं चितंकृत्वंदयांचक्रे दत्तवान् । चक्ररूपं
वेदरदं ॥ १ ॥ यत्रास्तेममुधानिधिः ॥ हे राजेन्द्र ते तव मत्राः सन्तधर्मानपुत्रः किं तस्तेन
उरगारे गरुडस्यसमानावत्स्या । गतांलिर्यस्य ॥ शरीरदीप्तिः सेतस्मातु वर्णवर्णस
मर्थः ॥ श्रीमरएजातिषु जह्ररंक्षदरदं ॥ २४ ॥ द्विषामुद्दातानामिति ॥ भोराजेन्द्र त्वं व
इतानां द्विषांप्रचंडानां देविणममुदंहर्षनितं स्ति । विनात्राम स्ति । करवकेषां ॥ इंद्रम

नाम०टी०
२०

वधूरालं ॥ पश्यार्द्रवदंभोधरराणां मुक्तमेघानां भरणं पर्वतानां सुदंतर्षे निहंति ॥ म
दृप्रपिषडव्हरंछंदः ॥ २५ ॥ विभातीति ॥ हिं राजे वनवरणस्य विभुः संग्राम तेज सदेव स
वदा भाति ॥ त्रो भले ॥ किंभूतारणस्य विभोः तिरमा ॥ अति कांतो रम्यो लक्षणा ऽध्ये जो
ममासाधुनः किं परमास्त वोक्तिष्टस्त मारण्य सत्राखुक स्पूरा मारस्या मनोहरा ॥ ति अत्र व
न ॥ विश्लुवहृ जितेन बलेन ॥ राजमानत्वेऽभ्रमान ॥ स हंदे वेन भगेन वत्ते तेयन ते सर्वेदे
॥ एवंविधंत जस्तेनाऽजिनित्रपा जितिं राजसुभ पृथुमानंस न्याद्रं हृद्भावा येन सन स्वामंत्र रंम०
लंहे सुंदेवते ॥ २६ ॥ सारंगव घर ॥ मादि ॥ अथ गिरनार वर्णनं ॥ गिरे गिरिनारस्य वि ॥ २०
खरे स्मं गेकाननं वनमस्मतः पुरस्ताद्वर्त्तते ॥ भातीति वाक्योपः ॥ पुनः किं ० निधिभिर्वि

धानेर ॥ रारुण मेरोर्दंमनोरम्यमिसर्पः ॥ अथ वा सारंगवपसां निधिभिरः ठं ॥ स्तानभूतं
मध्यारुणं चारो वंचमनं निध्यहारुलं ॥ २७ ॥ मध्यांतयोपरमाह अमर नगरेति हेन रेवालव
नल्ह मते वीर्यसमर्थाजिहां क्षिलगेगरनार पर्वतेवा — ॥ नांवाल्पबुद्धेः णां कोभू
मिरमरनगरस्येरा उच्छ्रीणां स्वर्गस्त्रीणां देवीनां रंहसं वेगं प्रपंचयति विस्तारयति मे
तस्वात कीदृशो वेगस्फुरंतः वेगभ्रमाणां स्फुरत्म एणकाल्म हद्धासंध्व पाः समस्ताय
वेसतथाते ॥ तस्मिन् ॥ कीदृशीनां दर्वीनां सुरेंद्रैः सह सुरतरुवयेसंभोगा भिला
षा यान्व हंसद्वयां लीलादेवीनां हावणह स्फु भ्रमिका मनोरम व्यान्मार्गे वे गमुत्प
द यति ॥ पुनः कीदृशीनां ॥ अरमसर्पविभ्रंधवलं हसंहा संकवणिणनां विदधा ति

वाग•टी०
२१

नां॥ एतावताऽस्मिन् पर्वते चतुरैः सह संभोगकर्तुं समागच्छंति देवाः॥ २६॥ आसन्न
देवेति॥ अत्र श्रीपर्वते इमं वदामं एतत्किं • नरामरा जिः॥ आसन्ना देवा + जिनेंद्रराज
+ अत्र कैश्चित्स्वोदासन्ना अहूयदेवा यस्याः स्थान यथा॥ यत्र पर्वते दिगंतनामा दि
गज्जानंदं जना एमे...उन्नत भासनूतनवर्त्तन्ते॥ किंविशिष्टे० पर्वते वानरैः द्रुमे भ्रमाने॥
॥ २९॥ प्रोक्ता...नामा हृत्तिमाहरं भारमेति॥ हे अबकके रंभके हे श्री नेमे एवंविधा
कभूमि वर्त्तते॥ किंभूता रंभा एनां कदलीनां आरामा यस्यां॥ सा तथा॥ पुनः किं
कमलारंभा कमलानामामारंभ उत्पत्तिर्यस्यां सा॥ एमर मल्लीयाकुरबकै र्द्धते
विर्द्धते॥ किंभूता रंभा तृषैः कमलारंभा यस्यां स तथा॥ रंभा अस्मर रससाए
रंम०
२१

वनायां यस्यां सा॥ अकुरकसिंचिता॥ पुनः किंभूताकः॥ अब कंप अहाकरा हि
कं पानीय बहुलति भारपल्ली तिमलमध्ये भारणे अरम सयं भैर्न हत्त्रै रगरं बद्गमाक
करगम्मर्य॥ पुनः कि०कः॥ कन्मिनोरबकः रादाम्पेषां ते कुरबकाः॥ नकुरबका अकु
रबका॥ कमला हरिणयस्यां सा तथा॥ ३०॥ अयं तेनैव प्रकारेण पुदरामके दाहन्तालि
तत्र संयुताहेत्वा वा दिथमकमा हहारीत हारीतमेति॥ एषोऽद्रिः पर्वतो रवुपानमर्धरो॥ कि
भूतोऽद्रिः॥ हारीति: पद विशेषे हरि मनोहारी॥ किंभूतं मंबुनतं देवसीर्दण॥ पुनः
किंभूतं॥ सेवाजसेवामामिलसामं घरीहं सायन्नं तं जनोदने पंके आ तं जं बालं कम
लमजमिस पंदया मंधं रथ तं किंभूतं कमलं बालमामोर्ठ नवीनं॥ किंभूतो द्रि

राग॰टी॰ २२

मंदार॰मंदारस्तेषु मंदारवः ॥ अत्र मन्त्राहोपवासुकन्त्रिमतम्मा ॥ ३१ ॥ मध्यमकमाह ॥ नेमि
र्विहरण लेति ॥ अथानंतरं कूलेवारं रत्नविभिः सुतेनसारं यितान्वारु मनोहरं मेघयाभ
वसि ॥ तथिवांजगदेवलाभ किं पहूतो नेमिः ॥ विकसलनयन ॥ विस्तीर्णनेत्रः ॥ नयेन
युपमा मेरुगिरिकोटिला ग्रैरितास्त्रीपरमिन् ॥ सतुमा ऽथ भ्रांतः सखोवृद्धि विभवोपरमित
या ॥ विश्वंतो गतष्टो भवः संसारे म स्मृसविभवः ॥ मता ऽजं नगरम्यत विरूसुनगराद्र
राव त्वास्तत्र नगराजिगिर ऽवारपर्वते प्राप्तः पुनः किंनगदेकना पू ॥ ३२ ॥ अथानं रा॰म॰ २२
मम कमाह ॥ मधुपांतिके छिनि ॥ टहदंकं पानीयमलंपितसर्वं विभाति ॥ मधुपां
तिकेषु यस्य कुलस्य समीपे सं रत्ना ऽ त्र ऽव क्राः सरल्यादेवदारवो वर्त्तते पजलम

नुलकलीरूस्महरिणा वासुना हरिणा मृगाठवलंति ॥ उत्साबल्पेन भ्रमंति ॥ यत्रपा
नीयेर मालक्ष्मी ॥ एत्यागमम परसुकेष्टं मटकमलनमापत्तिभे ॥ ३३ ॥ अथ संमुताहर्तो
अष्टिमम कमाह कांतारेति ॥ कांतारत्री: रत्नेत्रो भर्त्तरि अद्यलिमार्गे वर्त्तमाने सति ॥ म
धोवर्वसंतस्य प्रवेशे प्रारंभे कांतारभ्रमोवनभत्तिका यां पिककामिनी कोकिला कांता
रवान्वंमनोज्ञवाली ॥ सोऽकांतहमतेस्म ॥ अपि विनकाम पि ॥ किंभूतस्यमधोः कांता
निम नोज्ञानि ॥ अरविंदानि कमलानि यस्मिनसतथा ॥ ३४ ॥ चक्रारसाहेति ॥ हे सोम्या मध्यमप
हसाद्विषासंलतिर्दस्मसन्नामा ॥ पापुच्छे मातं संचकारे ॥ पुनहंती व्यासा ॥ सतीह मकमाह
संहस्संचकार एवपुनर्मार्वा आह ॥ ३५ ॥ अंतमममकं गिरांस्त्र यतेरति ॥ कोकिलो

भ्रमेंसंते किंभूता कोकिला गिरः कोविदा। वाणीनां पंडिता अरमित्यर्थः॥ यतो यस्मात्कार
णात् हृन्नं विस्फुरत्कोविदारं वर्त्तते॥ विस्फुरंतो विकसंतः कोविदाराः कर्णिकारवृक्षा य
स्मिन्। तत्रत्या। अत्रवने मुनीनां लोकोविदारं निःकलत्रं यथा वसतिश्च पुनरत्रवने
व्याधवृंदं आखेटकसमूहः कुतो कः कुलनिवासं न वर्त्तते॥ किंभूतं व्याधवृंदं। वी
नूपहिल्लोदारयतीति विदारं॥ ३६॥ पदद्वयात् यमकं सिंधुरो चिनोति॥ अदोगिरेस्त
टमुपेत्यागत्य किं न रेरीयते। किं कृत्वा गिरेस्तटं। सिंधुरो०॥ सिंधुराणां हस्तिनां मुचिता
भोग्या जातास्ता मुखुमा मधुमा मधुकाः मह्लकीद्रुमप्रसमानां सिंधुरोचितं जलाग
मह्लकी॥ एवंविधा सिंधुरदीतयारोचितं देरीभितं॥ पुनः किं०कंदरराजितं कंद

राभिर्गुहाभिर्जितागत्यहेर्येन॥ तत्रत्या॥ ३७॥ पदद्वयात् यमकं वसतीति॥ अ
स्मिन्देवे लोकः सिद्धे विविधविशेषः कलं मधुरं गीतं न करोति। अमृतं सर्वं कोपि क
रोति॥ कीदृग्वेले। कलंकाश्रितकानने। विपद्भूदुरहिते॥ सर्वोत्कृष्टइत्यर्थः॥ अ
त्र वेलेवस्मन् सरोगः सव्याधिः कश्चिन्न यदिवर्त्तते॥ तदापरंकेवलं सरोगोहं सो
वर्त्तते सरस्सिसरोवरे गच्छतीति सरोगः॥ ३८॥ पदद्वयात् यमकं वसंतमासे कारणात
स्तीसरोवरं न जकुर्वतसमु॥ पिकानां कोकिलानां मधुराः कलसुखदा नवीन
वीरणाः शाद्वलभुः खकोमिरे। कास्त्रीमोहनकोविदा सुरनपंडिता॥ [illegible] कंजा
नवृंदविविधिपान विलोकपंतीसतीरसंनं आर अपित्सवमपि रसंप्राप्ये वकयम

याभवंतिविदारकंनिःसुतंपयाभवतिानिःपुत्रायाः संभोगस्समत्वात ॥ ३९ ॥ आघ्रंत
समकुंति ॥ वरएणवृद्धदिवीयावर्त्तते ॥ किंभूताः सुमनिकरएव आवरणमाच्छादनं
मिषांनेतया ॥ नरवोवृजाअलिनांभ्रमराणांपठलीश्रेणिंवहंति किंभूतांश्रेणिं ॥ लि
नांत्वयामां अत्रपर्वतेसरसी निकटेसरोवरस्यसमीपे ॥ द्विसिजातरवस्तराद्रुलक्षणत्रा
शोभाति ॥ किंभूतोरवःतरसः ॥ ४० ॥ पाठ्यंमत्सयकयपार्यमिति ॥ यथा २ द्विजि
दुर्जनस्यविभूविद्रुमहत्तमः ॥ उत्कृष्टंमहत्सरत्नमः स्यात्तथा २ अस्य दुर्जनस्यविभवस्य
द मेवासहर्षएवमहत्तमोऽज्ञानंजायते ॥ ४१ ॥ संयुताऽसंयुतावृत्तिर्यथादास्यतीति
॥ दासी श्रुतिकोपासंवदतित्वयित्रिएपंदास्यति ॥ ततोऽनर्थोभवति ॥ स्यात्तेनकारणेन

तेवद्रुकत्वंतिमितोभवनिश्चलोभव ॥ ४२ ॥ कुलमित्यादि ॥ अत्रास्मिन्नदीमलिकरेनया
जो स्त्रानेकरेत्तनांह त्तिनां कुलंतिमिभयान्मत्तभयान्नदीयाति ॥ नकीउति ॥ अएतं
वालिनांगएनाऽपिका ॥ अपिवनकापि ॥ ४३ ॥ गौणमिति ॥ गंगामाइट्टंगागंतचौं
उदुपानीयंतद्दृढवला अंगस्यआभाकांतिर्यस्मिंस्तथा ॥ एताइताम्रीचंद्रप्रभः ॥
अप्यवृष्टहृदकमलेपंचपरमेष्ठिध्याने ऽर्हतोधवलाध्यापंतेरनएवान्कं ॥ समुद्दल
सोध्रुनोध्यान गोचरोध्यानविषयः ॥ सङ्गोऽज्ञानसहितः ॥ एवंविधः सजिनःस
तांसत्पुरुषाणांपापात्तिहरणयाऽस्तुपापपीडास्फेटनायभवतु ॥ ४४ ॥ इदानींव
र्णवृत्तिर्यथा ॥ जगदिति ॥ जयसिंहःसाभवद्धिनाधिराजाधिराजोजयति ॥ स

वाग०टी० २५

वैकिर्षेण वर्त्तते । किं कुर्वन् ॥ जगद्धितं आत्मीयमपत्यं साधयन् जनयन् ॥ उदारमनुकम्पं धामते
जोयस्य ॥ सतथा ॥ ईदृक्षेणे रेवभुज एव मरिष्ये ऽर्गलामस्य ॥ सतथा ॥ प्रतापेनेह एव म
र्यावतारः ॥४५॥ मामिति ॥ सा सारङ्गाक्षी मुदितमानसा सतीमामाकारयते ॥ यामामदेन
मद्यपाने नोद्धिलेना ऽप्यवाभिमानेना ऽरुणछाया लोचनादिषु रक्तीभूतवान्नानाविधाभ्ये
कप्रकारा ॥ हेलालीलातन्मयमीमानन मुखं यस्याः सा ॥४६॥ इति यमकोद्देशमभिभि
धायेदानीमर्थालंकारालंक्रमेणलक्षणमुदाहरति । कविः ॥ स्वभावोक्तिरिति ॥ स्वक्रिय
स्यक्रियासहितस्य ॥ आकयस्यनिर्व्याजस्य पर्वतादेः पदार्थस्य स्वभावो कि क्तिः स्वरू
पवर्णनं जातिनामालंकारः स्यात् । साचहीने भिद्यादौ रसे भीते ऽर्थकादिषु वर्ण्यमाना

रांम० २५

नियो ॥ घनो भाति ॥४७॥ अथोदाहरणं ॥ वर्हवलीति ॥ अस्मौ शबनेरवयो भिल्ल
रेवलं ति । किं भूता ॥ वर्हावलीमयूरपिच्छश्रेणिस्तद्वदुकूलयासां द्यायां कांचारोचं तेनश्चो
भं नेतास्तथा । विचित्रयाऽर्धवल्लया भूर्जतु चादि हितप्रधानवस्त्रलीलाः ॥ गुंजाफले
र्पितहारलताः ॥ सहैलं सलीलं खेलंगतयोविलासमगनयः ॥४८॥ अथ यमकोक्ता
जास्कदाहरणं ॥ आरक्तेत्यादि ॥ हेक्करंगाक्षि ते मानेएव वदनस्य तीरावणः ॥ किं भूतः ॥
आरक्तनेत्रश्रेणाभीषुलवदनसमूहः ॥ पुनः किं भूतः उन्नसितविजितभुजनिवहः
॥४९॥ अथोपमायालंकृणमाह ॥ उपमानेन दृष्टान्तेन समहमाहृरूपस्यासोपमामृता ॥
को ऽन्वाघस्येः एमवदादिभि ॥ अत्र मेरिवादिभिः ॥ तुल्यार्थे ऽनुकरोतीत्यादिभिः

॥समासेर्थकृत्वीह्यादिभिः॥५०॥अथोदाहरणं॥गलादिभवेत्ति॥जिनपतिः श्रीनेमिर्वो
युष्माकं पातु॥किंकुर्वन्राजीमतीं त्यजन्॥किंभूतां कुंदाग्रदंतीं॥कुंदवदग्रदंतीराज
दंतीयस्याःसा तामिति समासोपमा॥या राजीमती विलासमंथरस्या गसाराजहंसीइवाच
रतीति राजहंसानां ते इति प्रलुप्तोपमा॥यस्या आननं मुखं शरदिंदुमंडलमिव श्रीमदुत्तंगो॥इ
त्यद्दृष्टोपमा॥यस्या नेत्रयुग्मं श्रियाकृष्टानीलोत्पलादि अनुवदति॥इतितुल्यार्थोपमा॥
॥५१॥यस्याः स्त्रियो मुखं चंद्रवद्वर्त्तते इति अधमोपमा॥यस्या उष्ठः पक्वबिंबं॥पक्व
बिंबीफलं तस्यमृदुकरोति॥लतोपक्वष्टरकत्वात॥इतितुल्यार्थोपमा॥किंभूता
मायतास्पुष्पेधउद्वावाकंदर्पस्तस्य धनुस्तद्वक्रो बोयस्या सा तया॥तस्या इति समा

सोपमा॥५२॥मम भरीति॥हेसुभगत्वविरहे अस्याः स्त्रियो मुखं संकुचितं दिः श्रीकंजा
तमिव पर्थः॥कीदृशस्य तव मदाभूतस्य अस्यापिः नित्यं दोषाकरस्य॥कस्मेव किं रात्रि नो
विरहे कुमुदमिव॥यथा चंद्रस्य वियोगे कुमुदं संकुचति किं भूतस्य रात्रिनोम गभ्रमान
स्य॥मृगाक्षि नय धस्य दोषाधारा दोकराः किरणा यस्य सतया॥तस्येत्युद्भयोपमा विशे
षः॥५३॥नंनमहेति॥तं वीतरागं नमत॥किंभूतं जिनेंद्रं॥जिना नां सामान्यकेवलिना
मिंद्रः स्वामिनं॥पुनः किं०उद्दलितामर्हिला गाढतराः कषायाः कामक्रोधादयो येन नम
तयातं॥यस्य लवात्वतः शरीरं मनो वस्तु प्रसन्नं वर्त्तते॥मनः शरीरवस्तु प्रसन्नं वर्त्त
ते॥इयमुपमेयोपमा॥अपवादोन्योपमा॥५४॥यदि देवेति॥हेदेव पुरुषाभ

वा०टी०
२०

यतः पादाविव भवभत्पादा वाश्रितास्ति पुरुषास्तद्वा ऽतुलां श्रियं लभंते ऽत्र पादयो र
वेरिवोपमानं नृपाणां पुरुषाणां तेषामेवोपमानं ॥ अलक्ष्यमंडनमोपमा ॥ ५५ ॥ आलोकनं चे
ति ॥ हे देव यासां सुष्टु लोचनं नारीणां ॥ अमृतवत्सर समाप्तिं करं दर्शनं ॥ वचनमा
भाषणं ॥ निगूहनमालिंगनं च स्मरनृरुचेगोवृत्त सिनोसां सुहकाम गमिति कोमल
मंत्रणं ॥ मांसरुधिरास्थिमेदः स्थानकं शरीरं विचिंत्य ॥ किंनरिशकुलोत्ति । इयमुपमेय
नामालोकना ॥ दीनां सुमुखमादुपमेय स्मृतुच्च योपमा ॥ ५६ ॥ कालेवेति ॥ जे नेमसूरीस्व ति टं म०
वर्त्तते ॥ किंभूता ॥ कलंकमुक्ताकलंकेन रहिता ॥ कु कं इवस्य कलेव ॥ सह लेचंद्र म सि २०
कलंको न कस्यां कलायां ॥ पुनः किं ० उरुभिर्गुणैः प्रपन्ना आश्रिता ॥ केवमुक्ताव

लीव ॥ स्फीतिरूपण गुणेन दवरकेन प्रपन्ना प्रोता स्यात् ॥ पुनः किं ० जगन्न्मनस्य वांछितं
ददाना केव कल्पलतेव ॥ कल्पवल्ल्यपि वांछितं ददाति ॥ अत्रैकस्या मूर्त्तेरनेकोपमा
नयोगा दुपमानस्मुच्चयोपमेयं ॥ ५७ ॥ विभिन्नेत्यादि ॥ उपमादोषानाह ॥ बुधाः
विद्वांसस्तामुपमां उपमेयप्रापकुलिंगेवचनं च न निबध्नंति ॥ च पुनर्नातिहीनाम
त्यधिकां च न निबध्नंति ॥ कुचित् बुधा लिंगभेदमेनिरे मन्यते ॥ ५८ ॥ दोषोदाह
रणमाह श्लोकद्वयेन ॥ हिममिवेति ॥ हरजेंद्र तव कीर्त्तिर्हिममिव धवला वर्त्तते कीर्ति
र्तिः स्त्रीलिंगे हिमं नपुंसकलिंगे वर्त्तते ॥ तो लिंगभेदः ॥ राजेंद्र तव ते बाणाः
चकलेवातितिनिर्मला वर्त्तंते ॥ बाणा इति बहुवचनं ॥ चंद्रकलेत्येकवचनं ॥ अतो

त्रवचनभेदः ॥ हे राजेंद्र तव दाः संदृहं धां हमेव वर्त्तते का कस्येवाउपमानं तहीमत्र
॥ हे राजेंद्र तव बाहो हरमंनभरव विपुलं विस्तीर्णं ॥ वर्त्तते ऽत्रोपमानाधिक्यं ॥ इदं
न क्रियते ॥ ५९ ॥ मुनीयं गृहेति ॥ इयं मुनीगृहे देवीव प्रसन्ना प्रतिभा सते ॥ ओ फते
उ अत्रोपमानाधिक्यं च पुनः प्रतापः सर्वत्र खद्योतवद्विराजते ऽत्र हीनोपमा ॥ इद
मपि न क्रियते ॥ ६० ॥ सफेनेति ॥ अब्धिः समुद्रो वर्त्तते किं भूतः सह फेन पिंडैर्डिंडीरैर्व
र्त्तते इति मतव्या ॥ श्रो ठामहातजमयस्मिन मतव्या ॥ करवुवलजीयविष्णुरिवातु भय
:रुच्छन्त्वात् ॥ किं भूतो विष्णुः कुंरवभृत् ॥ अत्रापि विलिंगोपमा ॥ फेनपिंड स्येचया स्वो
पमा ॥ कमलाणंचोपमानेऽधिके पलहानोपमा ॥ इदमपि न क्रियते ॥ फरी वर्त्तते ॥ किंभूतः

श्योतन्मदः ध्यरन्मदः ॥ कद्रवबारिदइवा किंभूतो विघ्नवान् ॥ इत्याधिक्यं ॥ अत्राधिकोप
मादोषः ॥ ६१ ॥ मुखं चंद्रमिवेति ॥ हे दिव्य तव मुखं चंद्रमिवालोक्य हृष्टा हीलमिष्पार्थ
त्वा संपदां पुंसां मन्त्री लीलोचनानि कुमुदंति ॥ किंभूतं मुखं चंद्रवत् ॥ आह्लादकरं तयो
त्मादकं ॥ मुखं नपुंसके चंद्रः पुल्लिंगे इति लिंगभेदेऽप्युपमा स्यात् ॥ ६२ ॥ उत्क्रो हो
मेघे समासोपमायां लिंगभेदं दर्शयति ॥ निजजीविनेवोति ॥ सरोजवदृष्ट्रोपमासा
तास्तव्या ॥ सरोजं नपुंसके दृक स्त्रीलिंगे ऽत्र नपुंसक स्त्रीलिंगयोर्भेदस्य समा
सेन तिरोभूतत्वान्न दोषः ॥ सरोजदृशः स्त्रियः मुग्धाभिरेग किंभूता ॥ निजभर्तृक
रजाभैर्निखागेः कृ वोरुतनाः हनपंकमासां ॥ तस्तव्या ॥ उत्कृष्टे नैकपितो मी

वा॰टी॰ २९

सोस्मरः कंदर्पः ।। तेन प्रहितो यो बाणगणः स्तस्य व्रणैर्जर्जर इव ।। ६३ ।। अथ रूपके
लिंगभेदं दर्शयति ।। दो: पुल्लिंगे कदली स्त्रीलिंगे ।। पुल्लिंगस्त्रीलिंगयो र्भेदस्य समा
सेन निरोभूतत्वान्न दोषः ।। काचित्स्त्री अवत्पनाथा कुपितभर्त्तारं वदति: कंदलीनेत्र
रदक्षसमर्थै हे: स्विपि वे । किं भूतायतो हस्ताग्रबिम्बस्त कपोलदेशः ।। हस्ताग्रे बिम्ब
स्तो दत्तो: कपोलदेशो यया सा तथा ।। तएव मिथः परस्परं मिलदेकीभवत्कंकण
कुंडलयोः श्रीः शोभा यस्याः ।। ६४ ।। अथ प्रतिवस्तूपमायां लिंगवचनभेदं दर्शय रंग॰
ति ।। बकुलवीरे इति ।। असावेकः श्रीनेमिर्मल्लिकुवंशे बहवो वीराः स्मराः इह स्याद
पोयस्मिन् ।। दृष्टांतः केतकाममलामपि दलानि समस्तान्यपि पत्राणि किं सुरभी । २९

णि फुस्फुः ।। अपित्वल्पान्येव कानि चिद्भवंति ।। अत्र वंशस्य केतक्या उपमानं । वीराणां
चान्यदलोपमानं ।। श्रीनेमेस्तु सुरभिदलोपमानां वंशः पुल्लिंगे केतकी च स्त्रीलिं
गे वीराः पुल्लिंगे दलानि नपुंसकः श्रीनेमिस्त्वेकः सुरभिदलानि बहूनि ।। एवं
च प्रतिवस्तूपमायां लिंगवचनहैं भेदो न दूषणं ।। ६५ ।। अथ रूपकभेदावाह ।। रूप
कमिति ।। यत्र साधर्म्यात्सादृश्याद् धर्मो रूपमानोपमेययो रूपं भिदा एकं स्यात्तद्रूपकं
।। तच्च द्विःप्रकारं ।। समस्तं द्विधाऽखंडं सखंडं च ।। असमस्तमपि द्विधाऽखंडं सखंडं च ।। ६६ ।।
तत्र सर्वमस्तखंडं समस्तमादौ दर्शयति ।। कीर्णांधकारेति ।। निशापि ज्ञान्वीरन्त्रि राम्हसी
कतोपि लगनाच्चरत ।। पर्यटति स्म । किं भूता । विस्तीर्णांधकारस्य वास्ल

वाग०टी०
३०

का: केचनास्ते: कामलमाना: येभ्यो भमाना निवहास्तारा एवास्थि मण्णयो यं यो स्मातपः॥ पु
न: किंभूता उलूकानां घूकानां धुनग एव फेकृत्ता निफेत्कारास्ता निदधाना॥ अत्र
निरूप्यो पमयेन सह पिनरूपाच्चो पमानस्य समासकारणात्र समस्तं सं हस्तं पिनरूपानुबोध
र्मकथनाखंडं॥ ६७॥ असमस्तस्तु: पमेयेन सह समासरहितम खंडं सं हस्तं रूप
कं दर्शयति॥ संसार एव कूप इति॥ सुगमं॥ अत्र संसारे: खिलकूपस्यारोपणाद
खंडं समासरहितत्वाच्च समस्तं॥ ६८॥ अथ समस्तं समासरहितं खंडं समस्तं रूप
पकं दर्शयति॥ अधरमिति॥ तरुणा: पुरुषा: नवकामिनीमुखचंद्रस्याधरमोष्ठं
मुखेन हत्वा रुचिनयनेन हत्वा नासिकया हत्वा सुरभित्वं रसेन परमादरेण॥ पुनप

रा०म०
३०

स्यमकालं नित्य पशु: पिबंति स्म॥ अत्र चंद्रमसोधर्मीन कश्चिन्न निपादित इति खं
डं॥ ६९॥ अथासमस्तं पूर्णं रूपकं दर्शयति॥ निद्राणकरउदेति स्म। किंलक्षण:॥ नि
शारूपयाराक्षेर्विलासार्यक्रीडार्थं कमलमिव कमलं क्रीडाकमलरूप:। किंकुर्व
न्ज्योत्स्नमाकांत्याकलाचयसहितामुर्वीं धरित्रीं धवलीकुर्वन्॥ ७०॥ अथ प्रति
वस्तूपमालक्षणमाह॥ अनुपात्ता वित्यादि॥ यत्र यस्मिन्नलंकारे वस्तुन: प्रति
वस्तुना सह साम्यं सादृश्यं प्रतीयते ज्ञायते सा प्रतिवस्तूपमा॥ ज्ञायेत॥ कस्मा
॥ इवादीनामनुपात्तौ यत्स्यां अनुक्तत्वे सति॥ ७१॥ अथास्योदाहरणं॥ वकुवी
रेति॥ व्याख्या प्राग्वत्केया॥ ७२॥ अथ भ्रांतिमतोलक्षणमाह॥ वस्तुन्यन्ये

वाग॰टी॰
३१

ति॥यत्रालंकारेऽन्यकर्तृकत्वापि तत्तुल्यवस्तुनो निश्चयो जायते स भ्रांतिमान् स्मृतः॥
हं चालोचनेनालोलं स्लेइतिकृत्वा॥हसितं हास्यं कुसुमं इति कृत्वा भ्रमरा एतस्मिंल्लि
पतति॥७४॥यत्रालंकारे उक्तिः शब्दे नन्वलीनि उं अपोदाहरणं॥हेम कमलं
मीति॥हे मत्तलान्हि तव वदने हेमकमलमिति रम्यना मप्येन ज्ञानं प्रतिषिध्यमानं यजाम
ते॥तमान्हि पनाम्नाऽलंकारमाहुः स्मृत इति कथयति॥७४॥अपोदाहरणं त्रपंदर्श
मति॥इं द्वेति॥समदिस्नात तुरी अय हि त्वप त्रां नाभि धानान गरीन र्द्धि न नुनि
श्चयेनामं स्तुतौ पिमुखा॥७६॥यस्यासीति॥यस्य पुरुषस्य मनो नरकक्रोडनिवा
से नरक एव क्रोड ~~निवासे~~ स्येऽअंग स्तत्र निवासे वसने रसिकमस्ति॥सज्जनो

रांम॰
३१

ति सांजीवदधमअनर्तमलीकं सोयं चौर्यं तिलरः सुतराम॥तिदत्थे नास्तु॥७७॥इद्वंतीति
॥ये पुरुषाः कीर्तिं चेहुं ति॥यत्र कृणमशि करुणं रमांनके वैनि ते पुरुषा धनस्य
हुवन्मरण ममप्येपि धनं ददति॥अपिनलहरति॥उभयत्राप्यर्थःसाम्यमानिकाक्का
व्याख्यायतो तेन निषेधः प्रतीयते॥७८॥अथसंशयालंकृणमाह॥इदमेवेति॥साम्या
त्सा हृदयादि निबुद्धेः मकाशसंशयालंकारः स्मृतः॥इतीति किं॥इदं चैतदऽपिदं
तस्योपि संशय एव तैद्भिर्निश्चयतःस निश्चयालंकारः स्यात्॥७९॥अथसंश
योदाहरणं॥किंकेत्यादि॥वैरिणां लक्ष्मीरने नरणाके वा पुष्पवा॥सस्या चर्चनं
॥लक्षविःचांकने॥हेरजनभवसालिणिगंडपाणंस्वणुंहदृष्टा कवीनामेवं मतयः स्युः

रेति॥ एवं किमेषः प्रतिफलत्पन्नाः किं केशपाशाः॥ अथ्यदामता पानलक्षणः॥ ८७॥
अथ यानिश्चयांतोदाहरणं॥ इंदुरेवस्तरति॥ स एष मदीन्द्रः स्मारदाः कोंसहस्ते किं त॥
अथ विस्तु स्यात्तदाचूडर्भुजः कपंना आज्ञातं अपरेण गेपश्रीकस्य हेदनेपस्तु: श्री
जयसिंहदेवो वर्त्तते॥ किं तदुपलक्षणे चिन्हं॥ तदाहास्यं दनस्परथस्य वजेघ नजहु
रस्तामक्षुउः कर्णांतगाकुंकटोयेनसत्ययो॥ ८८॥ अथ हर्षोतलक्षणमाह॥ पति
ताना मिति॥ हारो जरतीनां स्त्रीणां कुचयुग्मे इति कथमनएरेहरति॥ इतीति किं॥
निर्मलागुणिनः पतितानां सन्मार्गभ्रष्टानां संसर्गं दूरेण त्यजंति॥ हारोपि निर्मल
गुणी दवरकसहितः॥ जरतीनां कुचौ पतितौ गलितौ॥ अथ प्रत्ययमपादहूपेमु

रूपार्थः॥ हर्षोतः॥ ८९॥ अथ व्यतिरेकलक्षणमाह॥ केनचिदिति॥ यत्र द्वयोर्वस्तुनो
: केनचित् पौरुषत्वादिना धर्मेण निष्पन्नसमभावयोरेकतरस्य द्वयोर्मध्ये एकस्य कस्यापि
ऽधिकतास्यात्स व्यतिरेक उच्यते॥ ९०॥ अथोदाहरणं॥ अस्त्वस्तु इति॥ जयसिंहदे
व पृथ्वीपते त्वमुनर्मगपतेः सिंहस्य पौरुषगुणात्तनासमानसाम्यो ऽस्तु॥ अस्तु भवेत्
रस्ति समता॥ एकस्य राज्ञो आधिक्यमाह॥ किं तु यं विशेषः॥ एकतो राज्ञः सकाशा
त्तिभटाः शत्रुसुभटाः संग्रामं मुक्त्वा न निवर्त्तन्ति॥ अन्यं मृगपतिम आश्रित्य एकमानमति
व्यतिरेकः॥ ९१॥ अथापह्नुतेर्लक्षणमाह॥ नेतरदिति॥ यत्रस्या हन्त्यपादित्सय ध्रुवम
र्वकमिति विद्यमानवस्तुनोऽपलापपूर्वकमुच्यते॥ इतीति किं॥ एतदिदं नहि लिखितं

वा॰टी॰ ३२

मित्यादिदं॥ नाऽस्य मपह्नुतिः स्यात्॥ ८६॥ अस्योदाहरणं॥ नेत्यादिन्त्यामिति॥ राकेतोनी
हेतुरुक्ताभेदं॥ एतावता निवृत्तं॥ एतदंधकारं न किंभूतं॥ अंधीकृतान्यालोकमीनानि॥
लोचनानि येन न तथा॥ किंचेष रेणुः कैर्भूतः॥ निक्षिणं गमे राज्ञि समागमे सर्वलोकविजयप्र
वृत्तचित्तिता योऽसौ पंचबाणः कंदर्पस्तस्य सैन्ये नोत्थापितः॥ ८७॥ अथ यथातुल्ययोगिता
लक्षणमाह॥ उपमेयमिति॥ यत्रोपमेयं वस्तु वस्तु॥ उपमानेन सह समीकरणं प्रयोज
ते॥ कस्मात्तुल्यैककालक्रिया॥ एकस्मिन्काले क्रिया एककालक्रिया॥ एकस्मिंस्तुल्यकाला रांम॰
वेककालक्रिया च तुल्यैककालक्रिया॥ तया॥ सा तुल्ययोगिता स्यात्॥ ८८॥ अस्योदा 33
हरणं॥ मम मिति॥ हे गुरो साधुवर्त्मनां प्रकाशनाय प्रभुतासमर्थता भानोः सूर्यस्य च

पुनस्तव दृश्यते॥ किंभूतानां साधुवर्त्मनां॥ तमसाऽंधकारेण पिहिते स्थाने लुप्यमानानां
साधुवर्त्मनां प्रकाशनसामर्थ्यं॥ अत्र दृश्यते इति वर्तमानकालस्यैव क्रियासंबंधो भयवा
पि॥ ८९॥ अथोत्प्रेक्षालक्षणमाह॥ कल्पनेति॥ यत्रान्यथावर्तमानस्य वस्तुनो दितायोगा
त्तत्कार्यविकल्पना क्रियते॥ सोत्प्रेक्षा॥ सा कुतः किंभूता इवादिभिः शब्दैर्द्योतिता प्रकटीकृ
ता॥ ९०॥ अस्योदाहरणं॥ न भवन्ते इत्यादि॥ चंद्रकांतमणयः आकाशे किं विद्दिवाल्पमिव
॥ प्रविष्टाः प्रस्तावादुकाचिरे॥ अत्र भ्रमिरे॥ उत्तेजनो जगज्झिलितां ताञ्छेषसहितः॥ तिर्या
ति स्तत्पूर्वक॥ सद्विधा॥ एकः श्लिष्टः॥ अश्लिष्टः॥ द्वितीयः परहितः॥ ९१॥ अस्याश्लिष्टोदाहरणं
॥ रागो लिंपतीति॥ वनूनां स्त्रीणां मधुनो मद्यस्य पानाद् दृष्टालोचनानां रक्तत्वं वभव

किं भूतानाम स्फुरन्मल्लिकाजस्यवल्लीकोमलत्वजः कांतिर्येषां ॥ तानि तथा ॥ तेषां त्वं पुनर्गि
रां ॥ वालीनां प्रचारे ऽपरप्रकारेण भव ॥ एवं घटते ॥ हिमस्याकारणं सुरानुभावो ऽचिंत्यः ॥
सुरा मामदिरणां अनुभावो ऽचिंतनीय प्रातिपस्य ॥ अयं च देवानुभावो देवप्रभावः ॥
॥ ५२ ॥ अथाश्लिष्टोदाहरणं ॥ स्तुंडादंडैरिति ॥ पादपाहूता कुंजराणां स्तुंडादंडैः तच्च
कं पिता सततं त्रासादयथा भवति ॥ तथा पुष्पोत्कर्षच क्रु ॥ अत्रान्यमन्यंमस्तीति ॥ उद्धृते
पुरुषे वीतत्वां कंपमपास्यातथाया वदाकांतानभवंति ॥ तावुत्त स्तथाकारा अनम्राः पु
रुषाः किं चित्किं प्रयच्छंत ऽपि न ददति ॥ ५३ ॥ अथसमासोक्तिलक्षणमाह ॥ उच्यते
इति ॥ यत्र वक्तुमिष्टस्य वस्तुनः प्रतीतिजननक्षमं प्रतीत्फस्यादनस पर्यं सदृशाप्रस्

तुत्युक्तमुच्यते ॥ इयं समासोक्तिर्भवेत्नामांतरे ऽन्योक्तिः कथ्यते ॥ ५४ ॥ अस्योदाहरणं
॥ मधुकरमिति ॥ कस्मिंश्चन प्रियापांशुसत्यां मत्तायां दोर्कं कदंति सखमाह ॥ हे मधु
करत्वां कंमा कुरु ॥ करीरपुष्पेषु विन्वर ॥ नुदति खिदे मामा लतीकथं लिललि ॥ किं भूता
बकुलतरुहिमपातेन दग्धा ॥ एतावता च मन्मध्ये सुरमस्वमाभव प्रियादेवहताकथं मि
लनीस्फक्ते भवति ॥ ५५ ॥ अथ विभावनालक्षणमाह ॥ विनाकारणेति ॥ अत्र कार
णमज्ञावंचिनाकार्यस्य दर्शनं भवति सा विभावना ख्यातोक स्मान्नेम गिंकस्य गुणोस्य
र्पस्यभावनाद्यकटनात् ॥ ५६ ॥ अथोदाहरणं ॥ जिनेश्वरस्य पुष्पाण्याद्वरंवंतु ॥ किं भू
ता अथमयं विना पिविहांकोनविद्यते ऽध्याय नेभएन च ये पांते ऽन धयनास्ते ते विदं

सर्वेऽपि समासः ॥ एवमग्रेऽप्यध्यवसेयं कारकं विधेयं कार्यं ॥ अन्येन नाथधम्मेन विदिं भो
जिनेन्द्रवरस्तुतं त्रिजगत्यपि ॥ एवं भूमिलोकाद्वयेण परमेश्वरं भजः स्फुः ॥ जिनेन्द्रवरगुरुभक्ति
वता अपि परमेश्वरा ॥ अन्येऽलंकारेऽपि भगा भवंति ॥ जिनास्तु ते विनापि परमपुरुगोभा
हाः ॥ स्वाभाविकज्ञानलीलाकर्म परमोत्कृष्टरूपातिशयो कृत्वात् ॥ एतेषां
मदीपकलक्षणमाह ॥ आदिमध्यांतेति ॥ यत्रादिवर्तिनामध्यवर्तिनापाऽन्तवर्ति
नावाएकपदार्थेविदाकस्यार्थसंगतिर्जायते ॥ तद्दीपकमुक्तं ॥ एषु ॥ अथोदाह
रणं ॥ जगुस्ते चेति ॥ हे स्वामिन्नरलेन्द्रगंधर्वा स्तवपावनंपवित्रीकरणरूपं यशो दि
वि ॥ दिवलोके जगुर्गायंतिस्म ॥ चपुनः किंनराः कैलासवलनांकंदरेषु ॥ सुकुवीरं

रमुदाहर्षेण ... बुधं पन्नोजगुः ॥ अत्रजगुरितिक्रियापदमादावस्ति अभयत्रा
पि संबद्धं ॥ अतो दीपकं ॥ एवं मध्यक्रियापदमंतक्रियापदसर्वत्रसंबध्यते ॥ १०० ॥
अथ मध्यक्रियायोगे दीपकोदाहरणं द्वयं ॥ विरजंतीति ॥ निविरत्रो नमि
श्राणितमांसि विराजंतेराजोदिव्या कान्तोतारकावोतंते ॥ निविकमुदमेणपाविभां
ति भासंते दीपकाश्रोभंते ॥ १ ॥ अथ यांतिक्रियापदलक्षणमाह ॥ वसुनरत्नादि ॥
वस्तुनीत्यादिवर्ण्यपदार्थस्योत्कर्षविवक्षं आधिक्यमुत्पादयितुं यदि ॥ संभाव्यमुच्य
ते ॥ तमतिशयाख्यमलंकारं बुधा वदंति ॥ २ ॥ अथोदाहरणं ॥ वदारितेत्यादि
॥ हे क्षितिनाथ महोदधिपुमहाम्बुधे सुसुररिपो विदितो निद्रापयाति ॥ गच्छति

पाग०टी०
३६

निद्राभंगो भवतीत्यर्थः ॥ केः कृत्वा ॥ करालेमघ्नैपेलुर्वतो निरयः पर्वतास्तेषां परस्प
रस्प्रैगभंगः शिखरस्फालनं तेन रौद्रा ये आरवाः शब्दास्तैः कृत्वा ॥ किं वि० महोदधिक्षुब्ध
हुंकारिताः ॥ चूमाहारिता संघहारिताः ॥ कुर्वद्दारिताश्चते ऽरयमघ्नैस्तेषां तत्रूपत्ता सांघ
सिता निलेन निश्वसितवायुना संमूर्छितावर्दिताः कर्ममयः कल्लोलापत्रसततया ॥ तेषु
अत्रहर्षं निश्वसितानितैः समुद्रक्षोभो न संभवति ॥ कुतस्तदंडौ तर्गतपर्वतपरंप
रा शिखरपरस्परास्फालनं ॥ कुतस्त्वविस्तोर्निद्राभंगः परं एकः प्रतापाऽधिकं वृष्ट
चिन्त्वमिदमुक्तं ॥ ३ ॥ एकदंडाविनीति ॥ यदि पर्वते एकदंडान्येकदंडोपरिस्थितानि
तसंख्यानि छत्राण्याहतपत्राणि तिर्यकप्रसृतानि स्फटतदा श्रीपार्श्वनाथस्य नमस्य

रांम०
३६

मस्तके फणीसर्प्पतुपमीयते ॥ उपमानं प्राप्नोति ॥ किं भूतः फणीसप्तफणायस्य स
तथा ॥ श्रीपार्श्वस्य पर्वते नसतेपमादं संभवति ॥ तपामवुर्लब्धात् ॥ फणिनाल्पे
कदंडे नसतेपमानं संभवति ॥ सप्तछत्रैः सप्तफणानां संतोपमा ॥ पर्वते चैकदं
डोहतानि छत्राणि सप्तसंभवंतिवातः श्रीपार्श्वनाथस्य फणानामुपमानास्ती
त्यऽतिन्यायः प्रोक्तः ॥ ५ ॥ अथ हेतुरलंकृतिमाह ॥ यत्रोत्पादयेति ॥ कर्तुः पुरुषस्य
किंविशिष्टस्य प्रमादविनिर्मुक्तस्य योगपतायुक्ति तत्देनयोगंपस्यादिति मुक्ति विंशेष
णेः ॥ कृत्वा प्रकाशपते ॥ बुधैस्तदा हेतुरलंकार उक्तः कथितः ॥ ५ ॥ अथोदाहरणं ॥
जुहवरोति ॥ वालिकाणीनं करोति गानं विदधाति ॥ कीदृशी वालिका मोदन

वाग०टी०
३७

सम मोन्मत्ता ।। हे उग्रमंदिरे पृष्णमाह ।। पुनः किं० नायस्य विरहेण तसास्वामिनो वियोगेन
दुःखिता ।। किंभूत अंताभ्यंतरघोलितः करुणत्वेनालपितो मधुरस्वरो यत्र ।। तत्कथं निः
साराएवं विधं गीतं ।। ६ ।। विसृमरे मरे नि ।। निनयो पिधुना यत्रिकान्मारयंति ।। नेके
एकोन्मांकर्थन्नमाः किं० विरुसो दूरे विषभ्यालाए कस्मादेवसमुत्रा दुसन्नवात
।। विषमारं भतितक्षातापितैमारयति ।। पृथुरु ।। द्वितीयः ऊतातात्ररायाद हिएणत्राप्या
सकाशएदागतः पवनो वायुर्मलयानिलो ऽ मोपिक्ता तनुद्राद्रामो ऽ निलो वोम सम
समतनुभाजातयत्नाशीजाता पत्रः विरस्रीहहः ।। द्वितीयपक्षे उत्तनु मोसे छ्व ।। पम ३७
चमांसरेचतेसः पपिकान्मारममेव ।। ७ ।। अपपर्ययोक्ति लक्षणमाह ।। अतन

रतयेति ।। यत्रा ऽ न्यस्त यान लभ्यमाने नार्येनदिवक्षितं तत्प्रतिपादयितुमीन्हितं वस्तुप्रती
पतजापेतंसा पर्यायोक्तिर्भवेत ।। ८ ।। अपो हारेहएं ।। वो ऽ स्मिन्निति ।। हे प्रभो म
हारणेषु महासंग्रामेषु महासं वांस्मेन्यामु समहदस्य वैरिस्त्रीजनस्य हृषभआ
सीत ।। पश्चस्माकारणद कन्त्वैसन्यवाहनिवहः खुरैः त्वचानिरश्रिरेणुतर्तिं
चकार ।। अन्योरि पुसीजनस्तातस्तिं संजहार कैः त्वचाश्रुजलैः ।। हृषस्यंदन्निग
।। एकः कुरुते ऽ न्यिस्संहरति ।। अन्वरिप वैमारितइतिविवक्षितं ।। तच्चानि
नार्येन प्रतीयते ।। तसा होन्त निपायते ऽ नो ऽ तन्मारता ऽ त्रा ।। १० ।। अपसम

हितलक्षणमाह ॥ कारणंतरस्मादि ॥ यत्र कार्यस्यारंभे एव दैवयोगाद्विविक्षा
कारणांतरस्य कार्योत्पादकस्य हेत्वंतरस्य संपत्तिः प्राप्तिर्जायेत तत्र समाहितं
नामालंकारः स्यात् ॥११॥ अथोदाहरणं ॥ मनस्विनीमानिनीनिग्रहणायां रात्रौ वल्लभ
वेश्म प्राणप्रियगृहं गंतुमुत्कंठितोऽभूत् ॥ संजाता तस्मिन्नेव कालेऽसौ त्रि
खीगृहांगणे मयूरस्य कूजा ॥ नृत्यं चकार ॥ किंभूतो मयूरः ॥ नवस्याभोधरस्य
घोषध्वनिर्मंद्रो नादो गर्जनस्तनस्तेन प्रबोधितो जागरितः ॥ एतावता मनस्विन्या
कामोद्दीपकोऽरवक्रत्वेन मानमपहाय भर्तृगृहे गमनं कार्यं प्रारब्धं तावद्देवेदेवा

न्मेघोर्जगर्जितवृद्धो धवलशिखीवक्त्रजे लितिचैतराभ्यां आभ्यां कामोद्दीपकं प्राप्त
थ्यैस्तेन सत्वरंगमनोत्कंठितेति भावः ॥११॥ अथ परिवृत्तिलक्षणमाह ॥ परिवर्त्त
नेति ॥ यत्र यस्मिन्नलंकारे महद्वस्तु अल्पाल्पेनार्थेन सहार्थस्य विनिवर्त्तनं प्राव
र्ण्यायेतासौ परिवृत्तिर्मता ॥१२॥ अथ परिवृत्तेरुदाहरणं ॥ अंतर्गतेति ॥ हे भर्तः हे स्वा
मिन् हे राजेंद्र त्वदरातिवर्गस्तव वैरिसमूहो गुहासु कंदरासु स्वैरं शेते । स्वपिति । किं कृत्वा
गृहाणि मुक्त्वा मदमानि विहाय ॥ कीदृग्गणि स्फुरत्प्रदीपानि ॥ किंभूता गुहा
स्तु ॥ अंतर्गतव्यालफणामणीभिर्नामाध्ववर्त्ति दृष्टसर्पफणारत्नप्रभाभिः कांति
भिरुद्योतिता दीपिता भूः पृथिवी यासां तास्तथा ॥ तासु प्रदीपस्थानफणमणि

वागभट० मः॥ महत्त्वादगुरुः॥ प्रदीप्तपुष्कराः हेमगृहत्वास्यफलम्बालिक्षिपितगुरुताहल्क
३९ एस्यापर्यासपरावर्तनिर्गहणस्यदक्षपरिवृत्तिः॥१३॥ अथ पाग्महरणोदाहरणं॥ दर्दुरा महा
रन्ति॥ योरग्रासयन्तिस्नाम्नो महास्त्रदर्पाः पार्थिवानां जीवितं त्वं जगत्राहि॥ अस्याग्रतवा
द॥ चपुनर्वैरिकोपि एतस्मद्ग्रामभं गीमलकास्यपरांगहीवाडौडःखानिददौ॥ अत्रा
हारकहृदयं जीवितत्वं नाम्नः गारभंगीसहृद्यानि डःखानि नाऽयंतो ऽसदत्व परावृत्तिः॥
॥१४॥ अथ पुनरुक्तं व्यक्तत्वाम्नाह॥ यत्रैकानामिति॥ यत्रैकत्रैकानां निबद्धा टीम०
तां निर्दिष्टसंबद्धानिनोपार्थाः पुनस्तेनैव क्रमेणवध्यन्ते॥ नद्यथासंख्यमुच्यते॥१५॥ अ ३९
थोदाहरणं॥ मध्ये दु भुजेन्ति॥ अहमेवं मन्ये बिसानिमृणालानिकिंवालपाः मध्ये

बाःपद्मानिकमलानि॥ एतानि त्रीण्येव विरहाय यदि द्वियोगसंकटे वैराग्येणत्वसीरेनापंतत्वेनविस्तार
यन्ति॥ हे रहे तुंग क्षितिं विरोषण्यात॥ आननलक्ष्मीर्गिरहीनत्वेन शोभानि॥ अन्योपि यो बलाद्
हीतलक्ष्मीको न वेस्मवैरं वहति॥ आपदिपतितानां च संतापयन्ति॥ केरम्मलक्ष्मीर्गिरह भुजल
तिकाः भ्यां मृणालान्याननलक्ष्मीलिकृतानि॥ एवं पदकमलकांतात्वेनेशिमानं रक्तत्वंध
रंत्या किंवालपाः आननलक्ष्मीकाः त्वता॥ प्रधानेन चानेनपद्मानिगृहीतशोभानिकृता
नि॥१६॥ अथ विषमलक्षणमाह॥ वस्तुन्वस्तुनोरिति॥ यत्र द्वयोर्वस्तुनोः केनापि तो
चियेनायोगपत्वेन संबंधसंभवो वर्ण्यते तद्विषमं माकुः॥१७॥ अथोदाहरणं॥ केतं
येति॥ उग्रसेनेन नृपोराजीमं तां कन्नग्रहणीघतामिस्याह॥ हे वसेरवंते न वपुः किं

भूतं कदलीगर्भवत्सुकोमलं ।। अयं कृतपरिग्रहः स्त्रीरिंगाकारः का किंभूतः क्लेशदायी ।।
अत्र तु शरीरस्यातिसुकुमारत्वेन कृतस्यालंकारेणारम्भित्वेन संबंधाः संभवतीति भावः ।। १८ ।। अथ
सहोक्तिलक्षणमाह ।। सहोक्तिरिति ।। यत्र कार्यकारणयोः सहसमकालमेव समुत्पत्तिः कथ्यते
किंभूतं किमर्थं हेतोः प्रभावख्यापकस्य वर्ण्यस्य राजादेस्तयोः कार्यकारणयोर्जन्मोत्पत्तिस्तत्र शक्तिं
स्वसमकालजन्मशक्तिमत्तस्य लावण्यकथ्यानायं द्विषां पत्र सामस्त कोदंडं धनुरा
नेकण एव समर्थः सत्समकालमेव कार्यकारणं वो स्यादयमतीति कैव कुमित्यर्थः ।। सामस्ते कि भे
देन ।। १९ ।। अथ पोदाहरणं ।। आदत्ते इति ।। आसौ श्रीमान्नृपराजा + ते ।। संग्रामे विद्विषां
मदेन । अहंकारेण सह कोदंडं नमयति ।। विद्विषां श्रियापि सह कोदंडं कर्षति ।। अत्र वैरिणा

गोग्रहणं कार्यं स धनुष्कग्रहणं कारणं ।। यतो धनुषं तावाति जितिषु वैरिषु मदाः स्वस्मिन्नाग
छति ।। वैरिणीमहंकारनामनं कार्यं कोदंडनामनं च कारणं ।। एवं विद्विषां श्रिय आकर्षणं च का
रणं ।। अत्र राज्ञः पौरुषाधिक्यवर्णनमप्यकृतिकरणेन कार्यकारणयोः सहभावत्कः ।।
२० ।। अथ विरोधलक्षणमाह ।। आपातेहीत्यादि ।। यत्र वाक्ये आपाते प्रवणमात्रे विरुद्ध
त्वमाभाति ।। परं न तत्त्वेनोन परमार्थतः किं तद्विरुद्धं चेत्तरत्कृत नमर्थकृतं च ।। स विरोधः
स्मृतः ।। २१ ।। अथ यतः कृतं विरोधोदाहरणं ।। सुवर्षीरेति ।। जरासिंधुराज्ञा जरा विधुमाया
वश्चैनं ये यैलस्वेकृते सति हरणं नरे विष्णुनारायणः संज्ञां चैतन्यमवाप्य पुनरेव मुसुधेपुन
रपि संग्रामं चकार ।। क सति तेन श्रीनेमिनारणं प्रति प्रत्यपि पुर्वैरिषु जरासिंधुपन्नीमेमुख।

वा॰ग॰टी॰
४१

लितेषु सत्सु अद्भुत भावत्सा जितेषु सत्सु दमार्द्रचेतनत्मारितेषु ॥ किं विशिष्टेन श्रीनेमिना दुर्वार।
बालविभवेन दुर्वारो वारयितुमशक्यो बाल्यविभवः तारुण्यं चौयस्य स तेन ॥ जगरः कवचं दंशो
वारवाणस्तु कंचुकः ॥ इति वचनाद्वारबाहः संनाहः उच्यते दुष्टो वारवाणस्य संनाहस्य विभ
वो यस्य ॥ स कथं सुवर्मणि श्री नेमिसंनाहः स्यादिति विरोधः ॥ अथ च विरोधपरिहारे दु॥
र्वारो दुःखेन वारयितुं शक्यो बालविभवो यस्य ॥ स तेन ॥ लोकोत्तरत्वख्यातेनेषदुर्वाराभ
रुणस्त्रियस्य स तेनेति ॥ यः किल उत्तमवंशोद्भवः स कथं धावतो मत्स्यबंधक इति।
विरोधः ॥ तत्परिहारे धीवरेण बुद्धिमिश्रेष्टेन ॥ २२ ॥ अपार्यत्वतवि

रंगम॰
४१